T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEY AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

"GÜNEY AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ" ÖRNEĞİ (1945 -1946)

GÖKHAN DEMİR

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. BÜLENT YILDIRIM

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan DEMİR tarafından hazırlanan Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri: Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Örneği (1945-1946) Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 13/06/2019 Perşembe günü saat 13:100 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *Kabul Edilmesine **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV	Kabulü	
Doç. Dr. Bülent YILDIRIM	Kabul	
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT	Kabul	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10249282
Yazar Adı / Soyadı	GÖKHAN DEMİR
T.C.Kimlik No	39790489054
Telefon	5061398787
E-Posta	gokhan19888@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	GÜNEY AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ GÜNEY AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ ÖRNEĞİ (1945-1946)
Tezin Tercümesi	INDEPENDENCE MOVEMENTS IN SOUTH AZERBAIJAN SOUTH AZERBAIJAN CASE OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC (1945-1946)
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	70
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. BÜLENT YILDIRIM
Dizin Terimleri	Azerbaycan tarihi=Azerbaijan history ; Türk tarihi=Turkish history
Önerilen Dizin Terimleri	

11.07.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri "Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" Örneği (1945 -1946)

Hazırlayan: Gökhan DEMİR

ÖZET

İran içerisinde barındırdığı çeşitli ve farklı etnik unsurlar bakımından, toplumsal dinamiği yüksek bir ülkedir. Barındırdığı Türk nüfus açısından ise Türkiye'den sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı İran'ın kuzeyini içine alan bu bölgeye, Güney Azerbaycan denilmektedir.

Bu bölge tarihsel süreç içerisinde, İran rejiminin baskıcı ve engelleyici politikalarına maruz kalmıştır. Türkler, İran'da şahlık rejiminin Farslaştırma politikasına maruz kalan sayıca en büyük etnik topluluğu oluşturmaktadır. Zaman içerisinde bu baskı ve engelleyici politikalara karşı ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. Settar Han'ın bağımsızlık mücadelesi, Şeyh Muhammed Hıyabani ve Azadistan Devleti ile Seyit Cafer Pişeveri'nin kurmuş olduğu Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bu hareketlerin başlıcaları olup çalışmamızda ele alınmıştır.

Türklerin, İran rejimi içerisindeki milli kimliklerini korumaya yönelik vermiş oldukları bu mücadele, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönem, Türk dili ile ilgili yapılan çalışmalar bakımından büyük önem arz etmektedir. Türkçe'nin Güney Azerbaycan'da resmi dil ilan edilmesi ve eğitim öğretim faaliyetlerinin Türkçe yapılması gibi birçok önemli reform gerçekleştirilmiştir.

İran rejimi, uluslararası alanda yürüttüğü siyaset neticesinde, A.B.D. ve Sovyet Rusya ile bir takım antlaşmalar yaparak bulduğu siyasi destek ile, 1946 yılında Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yönetimini yıkmış ve yapmış olduğu tüm reformları sonlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, Seyit Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan Sorunu.

Name of the Thesis: Independence Movements in South Azerbaijan South Azerbaijan Case of the Democratic Republic (1945-1946)
Prepared by: Gökhan DEMİR

ABSTRACT

Iran is a country with high social dynamics in terms of various and different ethnic elements. Hosted by the Turks in terms of population after Turkey has the second biggest population in the world. This region, where the Turks live intensely and includes the north of Iran, is called South Azerbaijan.

This region has been subjected to the repressive and preventive policies of the Iranian regime in the historical process. The Turks constitute the largest number of ethnic communities in Iran who have been subjected to the Persian policy of Persian regime. In the course of time, rebellions were made against these oppression and preventive policies. Settar Han's struggle for independence, Sheikh Muhammed Hıyabani Azadistan State and Seyit Cafer Pişeveri's, established by the Republic of South Azerbaijan Democratic Republic, these movements are considered in our study.

The struggle of the Turks to protect their national identity within the Iranian regime has reached its peak with the establishment of the South Azerbaijan Democratic Republic.

This period is of great importance in terms of studies on Turkish language. Many important steps have been taken, such as the announcement of the Turkish language as the official language and the Turkish language teaching activities.

The Iranian regime, with its policy in the international arena, is the United States. and in 1946, with the political support of Soviet Russia, he demolished the administration of South Azerbaijan Democratic Republic and ended all the reforms.

Keywords: South Azerbaijan, Seyyed Jafar Piseveri, Democratic Republic of the South Azerbaijan, Southern Azerbaijan Issue.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, İran sınırları içerisinde yaşayan Güney Azerbaycan Türklerinin, yaşadıkları coğrafya ve Türk dünyası için önemini ortaya koymaktır. İran coğrafyası, Türkiye'den sonra içerisinde en fazla Türk nüfusunu barındıran ülke konumunda olması sebebiyle, büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Güney Azerbaycan bölgesi, jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması, Güney Azerbaycan coğrafyasının önemini artırmaktadır. Bu önemi itibariyle Güney Azerbaycan; Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu ekseninde bir kavşak konumunda yer almaktadır.

Bu çalışmada, bölgede yaşayan Türklerin, Fars kültürü içerisindeki milli kimliklerini korumak uğruna verdikleri mücadele kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu mücadelenin en net şekilde ortaya koyulduğu dönem, Seyit Cafer Pişeveri başkanlığında kurulan, "Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" (1945 - 1946) dönemi olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde Güney Azerbaycan'da meydana gelen bu bağımsızlık hareketleri, İran rejiminin baskı ve şiddet yöntemleri ile bastırılmıştır. Fars milliyetçiliğine dayanan bu sistem içerisinde, Güney Azerbaycan Türkleri milli kimlik, dil ve kültürlerini korumak için mücadele vermişlerdir. Günümüzde hala devam eden bir mesele olması bakımından, Güney Azerbaycan Türklerinin sorunları ve meselenin önemi, Türk dünyası için yeterince kavranamamış ve gereken değer gösterilememiştir. Güney Azerbaycan bölgesi, Orta Doğu - Orta Asya eksenindeki bölgesel - küresel politikalara yön verebilecek, stratejik açıdan önemli bir bölgede bulunmaktadır. Türk dünyası açısından bu meselenin üzerinde durulması ve çözüme kavuşturulması, Türk dünyasının geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan, başta Türkiye olmak üzere diğer Türk devletleri ile beraber konunun uluslararası alanda çözüme kavuşturulması, Güney Azerbaycan gibi milli kimlik ve özgürlük mücadelesi içerisindeki, birçok Türk bölgesini de etkileyebilecek potansiyele sahiptir.

Çalışmamda İran ve Güney Azerbaycan ile ilgili basılmış Türkçe ve yabancı kitaplardan, makale, doktora tezleri ve yüksek lisans tezleri ile arşiv belgelerinden yararlanılmış olup, edinilen bilgiler akademik bir dille sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamda, beni bu günlere getiren değerli annem ve babama, her anımda yanmda olan ve bana destek veren değerli eşim Fatmagül HALICI DEMİR'e ve akademik bilgileriyle yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Bülent YILDIRIM'a ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

KISALTMALAR ..... **vii**

GİRİŞ **1**

I.BÖLÜM **4**

1. GÜNEY AZERBAYCAN VE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ **4**

1.1. İran ve Güney Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler 4

1.1.1. İran'ın Coğrafi Yapısı 4

1.1.2. İran'ın Demografik Yapısı 4

1.1.3. Güney Azerbaycan'ın Coğrafi Yapısı 6

1.1.4. Güney Azerbaycan'ın Kısa Tarihi 7

1.2. Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri 9

1.2.1. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Bağımsızlık Hareketleri 10

1.2.1.1. Settar Han'ın Demokratik Özgürlük Mücadelesi 10

1.2.1.2. Şeyh Muhammed Hıyabani ve Azadistan Devleti 12

1.2.1.3. Şeyh Muhammed Hıyabani Hareketi'nin Analizi ve Değerlendirilmesi . 14

1.3. Şah Rıza Pehlevi Dönemi ve Güney Azerbaycan 16

II. BÖLÜM **20**

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI' NDA İRAN VE GÜNEY AZERBAYCAN **20**

2.1. İran'ın İngiliz ve Ruslar Tarafından İşgali 20

2.2. İngiltere'nin İran Politikası 21

2.3.Sovyetler Birliği'nin İran Politikası ve Güney Azerbaycan ile Sovyet Azerbaycan'ını Birleştirme Düşüncesi 23

2.4. Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'da Uyguladığı Siyasi - Kültürel - Ekonomik Propaganda 26

2.5 Türk Basın ve Kamuoyunda İran'ın İşgali 28

III. BÖLÜM **30**

3. SEYİT CAFER PİŞEVERİ VE GÜNEY AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ 30
3.1 Güney Azerbaycan ve Bağımsızlık Süreci 30
3.2 Seyit Cafer Pişeveri'nin Yaşamı 30
3.3. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Kurulması 32
3.3.1. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Amaç ve Programları 35
3.4. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti' nin Kuruluşu 38
3.4.1. Demokratik Cumhuriyette Yapılan Toplumsal Reformlar 40
3.4.2 Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 'nin Dil Politikası 43
3.5. Sovyet Rusya'nın İran ile Antlaşması ve İran'ın Güney Azerbaycanı İşgali 45
3.6. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Yıkılması 46
3.7. İran'ın Güney Azerbaycan'ı İşgali 48
3.8 Güney Azerbaycan Meselesi ve Türkiye 49

SONUÇ 57

KAYNAKÇA / BİBLİYOGRAFYA 60

EKLER 66

KISALTMALAR

A.B.D. : AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

A.D.P. : AZERBAYCAN DEMOKRAT PARTİSİ

A.P. : ADALET PARTİSİ

B.C.A. : BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVLERİ

bkz. : BAKINIZ

B.M. : BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

G.A.D.C. : GÜNEY AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURIYETİ

T.B.M.M. : TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

T.T.K. : TÜRK TARİH KURUMU

y.y. : YÜZYIL

GİRİŞ

İran coğrafyası, tarihi süreç içerisinde bir çok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu kadim tarihi içerisinde, Türklerin kurmuş olduğu medeniyetlerin bölgenin siyasi ve kültürel gelişimine büyük katkıları olmuştur. Oğuz boylarının, 7. yy. dan itibaren Orta Asya bozkırları üzerinden yaptıkları akınlarla İran coğrafyasına yapılan ilk göçler, bölgede Türk varlığını başlatmıştır. 9. yy. dan itibaren bölgede Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyetiyle Türk varlığı pekişmiş ve bölge Türklerin idaresine girmiştir. Bu tarihten sonra, bölgede 1000 yıllık Türk hakimiyet süreci başlamış olup bir çok devlet kurulmuştur. Bu devletlerin başlıcaları Büyük Selçuklu Devleti, Harezmşahlar Devleti, İlhanlı Devleti, Moğol İmparatorluğu, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Safevi Devleti ile, Afşar ve Kaçar Türk Hanedanlıkları'dır. Uzun süre devam eden Türk hakimiyeti dönemi, 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla son bulmuş ve bu tarihten sonra bölgede Fars hakimiyeti başlamıştır.

Tarihi süreç içerisinde birçok Türk devletinin hakimiyet bölgesi olan İran ve Güney Azerbaycan coğrafyası, günümüzde de Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yerlerdendir. Günümüzde İran coğrafyası, üzerinde 30 milyon Türk nüfusunu barındıran geniş bir alanı kaplamaktadır. Türk dünyası açısından bu coğrafyanın öneminin kavranması ve üzerinde durulması için, Güney Azerbaycan Türkleri'nin vermiş olduğu milli kimlik ve bağımsızlık mücadalesinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Güney Azerbaycan bölgesinde meydana gelecek milli karakterli bu hareketler, bölgedeki diğer Türk unsurları da etkilemesi ve örnek teşkil etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamız "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" ana başlığı altında üç bölümde incelenmiş olup, başlıklar tarihsel süreç içerisinde kronolojik olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde; İran'ın kısa tarihi, ülke ve nüfus profili verilerek Güney Azerbaycan'ın, İran içerisindeki konumu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Güney Azerbaycan bölgesinin kısa tarihi anlatılarak, bölgede meydana gelen bağımsızlık hareketleri ele alınmış ve sebep - sonuç ilişkisi içerisinde incelenmiştir. Kaçar ve Pehlevi hanedanlıkları döneminin önemli hareketleri olarak; Settar Han'ın özgürlük mücadelesi ve Şeyh Muhammed Hıyabani'nin kurmuş olduğu Azadistan Devleti üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; İran ve Güney Azerbaycan Bölgesinde, İkinci Dünya Savaşı sürecinde meydana gelen siyasi olaylardan bahsedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda, İran topraklarını işgal eden İngiltere ve Sovyet Rusya'nın, bölge üzerindeki çıkarları üzerinde durulmuş ve savaşın gidişatı içerisinde meydana gelen siyasi gelişmeler aktarılmıştır. Bu dönemde Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'daki zengin enerji kaynakları üzerindeki hakimiyet mücadelesi ve siyasi faaliyetleri de ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise; çalışmamızın ana başlığını oluşturan "Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti", dönemin siyasi gelişmeleri ile birlikte aktarılmaya çalışılmıştır. Güney Azerbaycan'da meydana gelen bağımsızlık hareketleri içerisindeki en geniş kapsamlı ve teşkilatlı yapı olarak ele aldığımız bu başlık, Seyit Cafer Pişeveri ismi ile özdeşleşmiştir. Pişeveri'nin tarih sahnesine çıktığı andan itibaren yaşamı ele alınarak, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulmasına kadar geçen siyasi olaylardan ve gelişmelerden bahsedilmiştir. Pişeveri'nin Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde yapmış olduğu reformlar, başlıklar halinde aktarılarak, kısa süre içerisinde elde ettiği bu büyük siyasi başarının temelleri üzerinde durulmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri'nin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, var olduğu siyasi ortam içerisinde, kuruluşu, çalışmaları ve yıkılış süreci ele alınarak kronolojik bir temelde aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde; Güney Azerbaycan coğrafyasının önemine değinilerek, meselenin çözümünün Türk Dünyasının birliği ve geleceğine sağlayacağı katkılardan

bahsedilmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri içerisinde yaşanan bu bağımsızlıklık hareketlerinin, diğer Türk unsurlarını da etkilemesi ve milli bir şuur etrafında birleştirmesi bakımından büyük önem arz ettiği ve meseleye bu yönüyle bakılmasının, Türk Dünyası'nın geleceği açısından sağlayacağı faydalardan bahsedilmiştir

Çalışmamda bu konu üzerine yazılmış yerli ve yabancı kaynakların yanı sıra, yüksek lisans ve doktora tezlerinden de yararlanılmştır. Dönemin gazetelerinden olan Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinin, konuyla ilgili haber başlıklarından yararlanılarak, Türk basınında yer alan izlenimler verilmeye çalışılmıştır. Yerli kaynaklar arasında, Cemil Hasanlı'nın Güney Azerbaycan ile ilgili kaynaklarından büyük ölçüde istifade edilmiştir. Yabancı kaynaklar arasında, Orta Doğu uzmanı Brenda Shaffer'ın yazmış olduğu "Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği" adlı eserinden yararlanılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri barındıran kaynaklar arasına, Abbas Vaez Gharahagaji'nin "Muhtar Azerbaycan Hükümeti Yapısı, İdeoloji, Hedefi (İran 1945 -1946)", isimli doktora çalışmasından da büyük ölçüde yararlanılmıştır. Dönemin resmi yazışmalarını barındıran 2 adet arşiv belgesi ve çeşitli internet adresleri de, çalışmamda yararlandığım diğer kaynaklar arasında yer almaktadır.

I.BÖLÜM

1. GÜNEY AZERBAYCAN VE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

1.1. İran ve Güney Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler

1.1.1. İran'ın Coğrafi Yapısı

İran stratejik bakımdan dünya coğrafyası üzerinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve tarihi ticaret yolları üzerinde bulunması, İran coğrafyasını önemini artıran etkenlerin başında gelmektedir. Orta Doğu ve Orta Asya'nın kesişim noktasında yer alan İran, jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Bu bakımdan, tarihi süreç içerisinde birçok farklı medeniyete ev sahipliği yaparak, kültürlerin kaynaşarak çoğalmasına ve yeni medeniyetlerin doğmasına zemin oluşturmuştur.

İran yaklaşık olarak, 1.685.195 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Ülke, kapladığı alan itibariyle Türkiye'nin yaklaşık iki katı bir büyüklüğe sahiptir. Kuzeyinde Azerbaycan, güneyinde Basra Körfezi, doğusunda Pakistan, Türkmenistan ve Afganistan, batısında ise Türkiye ve Irak ile çevrilidir. Ülkemiz ile 529 kilometrelik bir kara sınırına sahiptir.[1] Yer şekilleri bakımından engebeli bir yapıya sahip olmakla beraber, ülkede Alp-Orojenez dağ sistemine bağlı Zagros ve Elbruz dağları büyük yer kaplamaktadır. Bu sisteme bağlı yerlerde zaman zaman büyük yıkıcı depremler etkisini göstermektedir.[2]

1.1.2. İran'ın Demografik Yapısı

İran, yüzölçümüne oranla nüfus yoğunluğu ortalamanın üzerinde olan bir ülkedir. 2015 yılında İran'da yapılan nüfus sayımlarına göre, İran'ın nüfusu 82.1

---

[1] Gonca Gök, *İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri,* Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005, s. 9

[2] Ramazan Özey*, Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, 1. Baskı, Öz Eğitim Yay. , Konya, 1997, s. 239

milyondur. Nüfus artış hızı ortalamanın üzerinde olan İran'da, nüfusun 2030 yılında 98 milyona yaklaşması beklenmektedir.[3] İran'da halkın % 99'u Müslüman olup %89'u Şii mezhebine mensup iken, diğer %10'luk kısım ise Sünni mezhebine mensuptur. Diğer %1'lik kısmı Ermeniler, Hristiyan Araplar, Yezidiler, Museviler, Zerduştiler, ve Sih- Hindular oluşturmaktadır.[4]

İran etnik ve dinsel bakımdan farklı unsurları bir arada barındıran, karmaşık bir toplum yapısına sahip bir ülkedir. Etnik unsurların büyük çoğunluğunu Farslar oluştururken, ikinci en büyük kısmı ise Türkler oluşturmaktadır.[5] Sınırları içerisinde 11 farklı etnik kökeni barındıran İran, sahip olduğu bu özelliği ile demografik yönden dinamik bir toplum yapısına sahiptir. İran coğrafyasında etnik ayrımı belirleyen en önemli unsur ise dildir. İnanç ve yerleşik - göçebe yaşam tarzı, dilden sonraki belirleyici unsurları oluşturur. İran'da yaşayan başlıca etnik unsurlar şunlardır; Farslar, Azeri Türkleri, Beluçlar, Lorlar, Kürtler, Araplar, Lekler, Larlar, Türkmenler, Gilekler ve Mazenderanlılar'dır. 1997 yılı Birleşmiş Milletler Etnik Azınlık raporu verilerine göre, İran'da yaşayan sayıca en büyük etnik grubu Azeri Türkleri oluşturmaktadır. Bu raporda Türklerin nüfusu 23.5 milyon olarak verilmiştir. Bölge tanımlaması yapılırken Altay dil grubuna mensup Güney Azerbaycan Türk bölgesi ismi ile tanımlanmıştır. Aynı raporun 2002 yılı verilerine göre, İran içerisindeki Türk unsurunun sayısı 30 milyon olarak verilmiştir. Dünyada Türkiye'den sonra içerisinde en büyük Türk nüfusuna sahip ülke, İran'dır. Bu bakımdan İran, Türk dünyası için büyük bir öneme sahiptir. Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirler; Tahran, İsfahan, Hamedan, Gilan, Kirman ve Güney Azerbaycan bölgesidir.[6]

---

[3] Yavuz Cankara, *İran'ın Nükleer Politikası*, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2004, s. 31

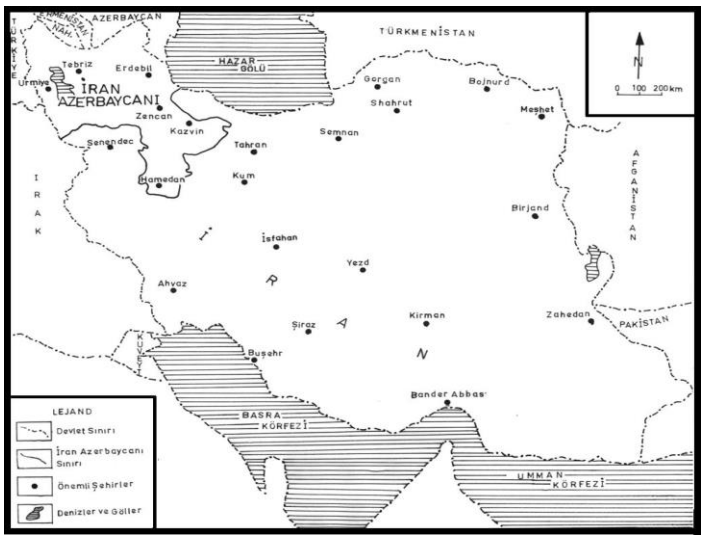
[4] Aygün Attar, "İran Türkleri", *Ortadoğu Araştırma Dergisi,* C. 2, Sayı. 1, Elazığ, 2004, s. 40

[5] Mehmet Emin Resulzade, *İran Türkleri*, Haz. Yavuz Akpınar- İrfan Murat Yıldırım- Sabahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 46

[6] Gülara Yenisey*, İran'da Etnopolitik Hareketler 1922 -2004*", Ötüken Yay. , İstanbul, 2008, s. 180-191

1.1.3. Güney Azerbaycan'ın Coğrafi Yapısı

Güney Azerbaycan; kuzeyde Aras Nehri ve Azerbaycan, batıda Türkiye ve Irak, güneyde İran ve Hamse, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Güney Azerbaycan toprakları, günümüz İran sınırları içerisinde ülkenin kuzeybatı kesiminde yer almakta olup, başlıca eyaletleri; Tebriz, Erdebil, Urmiye, Kazvin, Zencan ve Hemedan'dır.[7] En önemli şehri Tebriz olan Güney Azerbaycan, dağlık bir coğrafyaya sahiptir. Bu dağlık alanların ortasında bulunan ovalar ve platolarda tarım ve hayvancılık yapılabilmektedir.[8] Güney Azerbaycan enerji ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir bölgede yer almaktadır. Bölgede, Tebriz civarında Gümüş ve Erdebil civarında bakır yatakları bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin kıyı kesimi ise petrol rezervi bakımından oldukça zengindir. Ülkenin çeşitli yerlerinde kurşun, demir, bor, kükürt ve linyit madenleri bulunmaktadır.[9] Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü Devlet Güvenlik Bakanlığı raporlarında 170.000 km², Pişeveri'nin Stalin'e sunmuş olduğu raporda ise 230.000 km² olarak belirtilmiştir.[10]

Harita 1: Güney Azerbaycan'ın Lokasyon Haritası

---

[7] Macit Araz, *Güney Azerbaycan Türklerinin Özgürlük Mücadelesi Yolunda Milli Direniş Hareketi, 2. Baskı, Sonçağ Yay. ,* Ankara, 2014, s. 18

[8] Mehmet Saray, *Quzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarixi*, Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası-Tarih İnstitutu Yay. Bakü, 2010, s. 9

[9] Mehmet Saray, *a.g.e.* ,s. 15

[10] Aygün Attar, *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yay. , Ankara, 2006, s. 230

1.1.4. Güney Azerbaycan'ın Kısa Tarihi

İran üzerine yapılan ilk Türk göçleri, milattan sonra 3. yy. dan itibaren Kafkasya ve Horasan üzerine yapılan Hun akınları ile başlamıştır. Bu dönemde Güney Azerbaycan ve İran coğrafyasına gelen Türk boyları, bölgede yerleşim sahaları oluşturmaya başlamışlardır.[11] Karahanlılar'ın Mavearaünnehir bölgesine hakim olmaları İran'da yaklaşık 9 asır sürecek olan Türk hakimiyetinin habercisi olmuştur.[12] 10. ve 11. yüzyıllarda Selçuklu idaresi altındaki Oğuz boylarının bu topraklara yaptıkları göç dalgaları ise, bölgede Türk varlığının yerleşmesine ve pekiştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. 15. yy. da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen hanedanlıkları zamanında bu göç dalgaları devam etmiş ve bölge Türk yurdu olarak imar edilmiştir. Daha sonra bölgede sırasıyla, Safeviler Devleti ile Afşar ve Kaçar Türk hanedanlıkları hüküm sürmüştür. Safevi Devleti'nin sona ermesiyle bölgede oluşan merkezi otorite boşluğu, değişik grupların ortaya çıkmasına ve bu grupların siyasi hakimiyet mücadelesine sebep olmuştur. Özellikle Güney Azerbaycan coğrafyasında Afgan, Kaçar ve Kürt grupları birbirleri ile mücadele halinde olmuşlardır.[13] Kaçar Hanedanlığı'nın kurulması ile kaybolan merkezi otorite yeniden sağlanmaya çalışılırken, diğer hanlıkları tekrar otorite altına alma düşüncesi, Kaçar Hanedanlığı ile Rusya arasında bir çatışmaya sebep olmuştur.[14] 19. yüzyılın ilk yarısı, Rusya ve İran arasında Güney Azerbaycan ve Kafkasya coğrafyasının kontrolü için bir mücadele dönemi olmuştur. Bu mücadeleler sonucunda İran yenilgiye uğramış ve taraflar arasında 1813 yılında Gülistan Antlaşması ile 1828 yılında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalar sonucunda, İran Kafkasya'nın büyük bir bölümünü kaybederken, Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan topraklar Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.[15] 11 maddeden oluşan bu

---

[11] Aygün Attar, *a.g.e.* , s. 42-43
[12] Osman Gazi Özgüdenli, İran- Tarih Fetihten Safevilere Kadar, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, C.22, s. 395-400
[13] Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği*, (Çev. Ali Gara-Vüsal Kerimov) 1. Baskı ,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul, 2008, , s. 21-24
[14] Hasan Taqızade, "The Background of the Constitutional Movement in Azerbaijan" *Middle East Journal*, c.14, 1960, s. 457
[15] Tadeuz, Swietochowski, *Russian and Azebaijan: A Borderland in Transition*, Columbia University Press, New York, 1995, s. 21

antlaşma ile Rusya ve İran arasındaki sınır çizgisi Aras Nehri olarak kabul edilmiş ve Azerbaycan toprakları Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüştür.

Anadolu, İran ve Kafkasya üçgeni arasında oldukça stratejik bir konumda bulunan Güney Azerbaycan, 1925 yılında İran'da Pehlevi'nin iktidara geldiği sürece kadar birçok Türk Devleti'nin hakimiyetini sürdürdüğü önemli bir coğrafya olmuştur.[16]

Kaçar Hanedanlığı (1796-1925) döneminin sonlarında, ekonomik ve siyasi durumun kötüye gitmesi sebebiyle, 1906 yılında İran'da ilk anayasal hareket olarak adlandırılan "Meşrutiyet Devrimi" gerçekleşmiştir. Bu dönemde yaşanan siyasi otorite zayıflığı ile Kaçar hanedanlığı toprakları İngiltere ve Rusya arasında 1907 yılında yapılan antlaşmalarla nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. Kuzeyde kalan topraklar Rusya'nın denetimine girerken, güneydeki topraklar İngiltere'nin nüfuz alanına girmiştir. İngilizlerin desteği ile kurulan Pehlevi iktidarı, Kaçar Hanedanlığı'na son vererek yönetimi ele geçirmiştir. Pehlevi iktidarı dönemi, Güney Azerbaycan Türklerinin Farslaştıma politikalarına maruz kaldığı ve etnik kimliklerinin yok sayıldığı bir dönem olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar, Güney Azerbaycan Türklerinin başlattığı bir çok istiklal ve bağımsızlık mücadelesi, Pehlevi iktidarı tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır.[17]

Kuzey Azerbaycan toprakları, Çarlık Rusya döneminde Kafkas Azerbaycanı olarak, sonrasında ise Sovyet Rusya idaresinde Sovyet Azerbaycanı olarak varlığını sürdürmüştür. Sovyetlerin dağılması ile birlikte 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti resmi adıyla günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Güney Azerbaycan ise geçmişte İran Şahlığı idaresinde, şimdi ise İran İslam Cumhuriyeti içerisinde varlığını sürdürmektedir. Güney Azerbaycan

[16] Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı,* Bağlam Yay. , İstanbul , 2005 , s. 22-23

[17] Gün Taş, *İran'ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu*, Binyıl Yay. , Ankara, 2016, s. 136

Türkleri, Rus ve Fars çıkar çatışması arasında etnik kimlik, dil ve kültürlerini korumak için birçok mücadelelerde bulunmuşlardır.[18]

1917'de Çarlık rejimine karşı gerçekleştirilen hükümet darbesi ile Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve 3 Mart 1918'de imzalanan Brest - Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Ruslar'ın işgal ettiği yerlerden çekilmeleri ile bölgede oluşan otorite boşluğu, Almanya ve Osmanlı Devleti arasında bir rekabete yol açmıştır.[19] Enver Paşa, Ruslar'ın çekildiği bölgeleri ele geçirerek, bölge halkını Ermeni zulmünden kurtarmak amacıyla, kardeşi Nuri Paşa'yı Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na atamıştır. Transkafkasya'daki demir yolları, Batum Limanı ve Bakü petrolleri gibi stratejik yerleri ele geçirmek isteyen Almanya ile Orta Asya kontrolünü elinde tutmak isteyen Osmanlı Devleti arasındaki bu mücadele sonucu, Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirerek kontrolü sağlamıştır.[20] Bu süreçte Osmanlı Devleti, Ermenilere karşı, Kuzey Azerbaycan'daki Türk nüfusu koruyucu bir politika izlemiştir.

1.2. Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri

20. yüzyılın başlarında, Rusya ve İngiltere'nin İran toprakları üzerindeki emperyalist faaliyetleri, İran'ın askeri, siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatarak bu ülkelere daha fazla hakimiyet alanı sağlamıştır. Bu dönemde başlayan demokratik karakterli hareketler, ülkeyi dış güçlerin bağımlılığından kurtarmaya yönelik olmuştur. Bu hareketler neticesinde, 1906 yılında İran'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve İran Şahı tarafından ülkenin tarihindeki ilk anayasası imzalanmıştır.[21]

20. yüzyılın başı emperyalist politikaların yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Sömürgeci devletler stratejik bölgeler üzerinde yaptıkları antlaşmalarla, kendilerine

[18] Gün Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler Etnik sorunlar- I Güney Azerbaycan" , *Akademik Perspektif Dergisi*, 2013, s. 7
[19] Mustafa Çolak, İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı- Alman Mücadelesi (1917-1918), Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu, Atatürk Üniversitesi Yay. , Erzurum, 2012, s. 143
[20] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yay. , İstanbul, 2018, s. 143
[21] Gülara Yenisey, *a.g.e.* , s. 109

nüfuz bölgeleri oluşturmuşlardır. Bu politikaların yürütüldüğü en önemli coğrafyalardan birisi de, İran ve Güney Azerbaycanı da içine alan bölge olmuştur. 1907 yılındaki İngiliz - Rus Antlaşması ile İran'ın toprak bütünlüğü 3 kısma ayrılmıştır. Kendilerine hakimiyet bölgesi oluşturan bu iki devletin yaptığı plana göre; İran'ın kuzeyi Rus nüfuz bölgesi, güneyi İngiliz nüfuz bölgesi olurken, ortada kalan kısım ise tarafsız bölge olarak ilan edilmiştir.[22]

İngiltere, İran topraklarının paylaşımı hususunda izlediği politika ile Rusya'yı kendi tarafında tutmayı amaç edinerek, güney bölgelerin ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini garanti altına almayı düşünmüştür. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan bu antlaşma ile, siyasi açıdan yıpranmış halde bulunan İran'da paylaşıma karşı duruş sergileyecek bir siyasi iradenin bulunmayışı, sömürgeci devletlerin işgal politikasına kolaylık sağlamıştır.[23]

1.2.1. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Bağımsızlık Hareketleri

1.2.1.1. Settar Han'ın Demokratik Özgürlük Mücadelesi

Modernleşme hareketleri birçok coğrafyada olduğu gibi, bu dönemde Güney Azerbaycan topraklarında da etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutiyetin ilanı ve 1905 Rus Devrimi İran Türkleri arasında milli uyanış hareketlerini başlatmıştır.[24] Bu süreçte Kuzey Azerbaycan coğrafyasında yaşanan milli gelişmeler, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türk unsurlarını da etkilemiş ve 1905 yılında "Milli- Medeni Hareketi" adıyla ortaya çıkmıştır.[25] Bu hareketin ortaya çıkmasındaki etkenlerin başında, manevi kültür hareketlerinin halk tabanında özgürlük ve bağımsızlık fikirleri oluşturması ve 20. yy. başlarında İran'da yaşanan ekonomik sorunlara karşı gösterilen tepkiler olmuştur.

---

[22] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, 5.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.305
[23] Yılmaz Karadeniz, "1907'deki İngiliz Rus Antlaşmasının İran Siyasetine Etkisi" *Route Educational and Social Science Journal,* Sayı.4, 2017, s.1
[24] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 32
[25] Arazoğlu, *Muxteser Azerbaycan Tarihi*, Bütöv Azerbaycan Birliği, Bakı, s. 105

Toplumsal kargaşa ve ekonomik buhranların yaşandığı bu dönemde, büyük kentlerde gösteriler meydana gelmiştir. Tebriz ve İsfahan gibi büyük şehirler, bu hareketlerin merkezinde yer almıştır. Oluşan baskılar neticesinde, göstericiler Kaçar Şahı Muzeffereddin'e 8 maddelik isteklerini kabul ettirmeyi başarmıştır. Kaçar Şahı 5 Ağustos 1906 tarihinde yeni anayasayı onaylamıştır.[26] Şah tarafından yeni "Milli Meclis" için seçim tarihi açıklanmış ve yapılan seçimler sonucunda Güney Azerbaycan bölgesi için; Erdebil, Tebriz, Urmiye ve Hoy encümenleri oluşturulmuştur. 1907 yılında İran Anayasasında yapılan önemli değişiklikle, "Azerbaycan Eyaleti" tanımı ilk kez yer almış ve eyaletin idaresiyle ilgili encümen ve atama işleri hükme tabi kılınmıştır.[27]

1908 yılında İran Şahı Muhammed Ali, Meşrutiyet Devrimi'nin sonucu olan aydınlanma hareketlerinin halkı etkilemesinden çekinerek, istibdat yönetimi ile bu döneme son vermek istemiştir. Güney Azerbaycan Türklerinden olan Settar Han, Şah yönetimine karşı ayaklanmış ve Tebriz merkezli isyanı başlatarak Tebriz'i başkent ilan etmiştir.[28]

Settar Han'ın bağımsızlık mücadelesinde; İsfahan, Reşt, Kazvin ve Tahran şehirlerinde Settar Han adıyla komiteler kurulmuş ve mücadele bu komitelerce yürütülmüştür.[29] Rusya bu mücadeleyi, kendi idaresinde bulunan Kuzey Azerbaycan'ı da etkilemesinden korkarak[30], mücadelenin merkezi konumunda bulunan Tebriz'e 40 bin kişiden meydana gelen bir kuvvet göndererek, Şah yönetimine yardımda bulunmuştur.[31] Settar Han bu kuvvetlere karşı büyük bir direniş göstermiş ve verdiği bu kahramanlık mücadelesi ile İran Türkleri arasında, Serdar-ı Milli ünvanıyla anılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet yanlılarının bu güçlü direnişi karşısında İngiltere ve Rusya büyük bir tedirginlik duymuşlardır. Özellikle Rusya, Settar Han'ın Tebriz'den uzaklaştırılması için İran ile yoğun faaliyetlerde

---

[26] Gün Taş, *a.g.e.* , s. 21
[27] Aygün Attar, *a.g.e.* , s. 248- 252
[28] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 47
[29] Recep Albayrak, *Türkler'in İran'ı* , Berikan Yay. , Ankara, 2013, s. 81
[30] Enver Aras, "Güney ve Kuzey Azerbaycan' da Anlatılan Settar Han Hikayesinin Tarihle Münasebeti" , *Türk Yurdu* , Sayı 152, Ankara, 2000, s. 50
[31] Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* , Akçağ Yay. , Ankara, 2015, s.399

bulunmuştur. Yapılan diplomatik görüşmelerde Tahran'a çağrılan Settar Han, emrindeki kuvvetin silahlarını bırakma taahhüdünü vermesine rağmen, Atabek parkında yapılan saldırıda tuzağa düşürülerek ağır yaralanmıştır. Hayatının geri kalanını tecrit altında geçiren Settar Han, 1914 yılında yaşamını yitirmiştir.[32]

1.2.1.2. Şeyh Muhammed Hıyabani ve Azadistan Devleti

Şeyh Muhammed Hıyabani, 1879 yılında Tebriz yakınlarındaki Hamene bölgesinde doğmuştur. Bulunduğu coğrafyada iyi bir eğitim alanı Hıyabani, Türkçe Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Rusça ve Fransızca dillerini de öğrenmiştir. 1914 yılında Tebriz'de Azerbaycan Demokrat Partisini kurmuş,[33] ve partisinin yayın organı olan Teceddüt Gazetesi ile fikirlerini halka ulaştırmaya çalışmıştır.[34] Teceddüt gazetesi, Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde yayımlanmıştır. Bu gazete, Azerbaycan'da vuku bulan olayların yanı sıra, Şeyh Muhammed Hıyabani'nin nutuklarını da yayımlamıştır.[35] Hıyabani bu Nutuklarından birisinde yapmış olduğu konuşma ile; "*Ey Gayretli Azerbaycan! Ey azatlığın korku bilmeyen kahramanları, istibdata karşı isyan edeni yabancı işgaline karşı koyunuz. Ey övülmeye ihtiyacı olmayan yiğitler, bozgunculara karşı mücadele, cesaret ve gayret isteniyor sizden*"[36] diyerek, Güney Azerbaycan Türkleri içerisindeki milli şuuru uyandırmaya çalışmıştır. 1917 tarihinde yapılan geniş katılımlı kongrede Demokrat Parti'nin İran yönetiminden bazı talepleri olmuştur. Bu talepler arasında; Güney Azerbaycan'a halkın güvenini kazanmış bir valinin atanması, Meşrutiyet Anayasasının yeniden yürürlüğe konulması, milli meclisin Tahran'da yeniden toplanması ve toprak reformu gibi maddeler yer almıştır. Hıyabani'nin bu talepleri Şah tarafından reddedilince, Hıyabani 1920 senesinde tüm Güney Azerbaycan'ı ele geçirerek Azadistan Devletini

---

[32] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , s. 25-28
[33] Şevket Tagıyeva, "Azadlık Fedaisi Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, sayı.4, Ankara, 2005, s. 41
[34] Mehmet Metin Ören*, İran Türkleri Hürriyet Hareketleri,* Mars Matbaası, 1980 s. 61
[35] Arif Keskin, "Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı.4, İstanbul, 2005, s. 7-19
[36] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s. 61

kurduğunu ilan etmiştir.[37] Yeni hükümet, Güney Azerbaycan'ın şehirlerine kendi atamalarını gerçekleştirmiş ve silahlı birliklerini oluşturmaya başlamıştır. Hıyabani eğitim, kültür, hukuk, sağlık gibi birçok alanda sosyal devlet politikası izlemiş ve toplumsal alanda birçok çalışmalarda bulunmuştur. [38]

Hıyabani'nin parti programlarında yer alan maddelerin başında, Azerbaycan eyaletinin statüsü gelmektedir. Bu maddeye göre Azerbaycan eyaleti İran'ın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır. Hıyabani konuşmalarında her fırsatta birlik ve beraberlik duygusunun önemine vurgu yaparak Farslar, Araplar, Azeriler, Beluçlar, Kürtler ve diğer tüm halkların hepsinin kardeş olduğunu ve birlikte yaşaması gerektiğini belirtmiştir.[39] Hıyabani bu düşüncesiyle toplumsal dayanışmayı esas alan bir yönetim sisteminin inşası için çalışmıştır.

Hıyabani'nin siyasi görüşü de, partisinin yayın organı olan Teceddüd anlayışıyla paralellik göstermektedir. O, bireysel ve toplumsal gelişmeyi esas alan, çağın şartlarına ayak uyduran ve bu yolda da bilimin esaslarını temel alan bir görüşü benimsemiştir. Dinin, ne siyasete ne de devlet işlerine alet edilmemesi gerektiğini savunmuştur.[40]

Hıyabani'nin 1920'de isyan ederek başlattığı ve kültürel reformlarla beslemeye çalıştığı hareketi, Rıza Han güçleri tarafından bastırılarak sonlandırılmış ve Şeyh Muhammed Hıyabani idam edilmiştir. Kısa ömürlü olan Azadistan Devleti'ni sonlandıran Şah Rıza Han'ın bu hamlesi, onun daha sonraki süreçte İran Şahı olarak iktidarı ele geçirmesinde büyük rol oynamıştır.[41] Güney Azerbaycan'da Azadistan Devletinin sona ermesi ve Şeyh Muhammed Hıyabani'nin öldürülmesi ile İran üzerinde oluşan İngiliz-Sovyet baskısı daha da artmıştır. Bu süreçte Rıza Han ,önce Sovyetler Birliği himayesinde ayaklanmayı bastırmış ve İran yönetimine

---

[37] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 49
[38] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , s. 33
[39] Abbas Vaez Gharahagaji, *Muhtar Azerbaycan Hükümeti Yapısı, İdeoloji, Hedefi (İran 1945 -1946*) , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler A.B.D. , Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 96
[40] Recep Albayrak, *a.g.e.* , s. 85-86
[41] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 50

gelmiş, sonra da 1925 yılında İngilizlerin desteğiyle şahlık rejiminin başına gelerek tahtın sahibi olmuştur.[42]

İran'da 1000 yıldır coğrafyaya hakim unsur olan Türkler, değişen bu siyasal rejim ile yönetimi kaybetmiş ve Pehlevi hanedanlığı dönemi başlamıştır. Bu tarihten sonra İran Farslaştırma politikasını başlatarak, Güney Azerbaycan başta olmak üzere ülkenin tüm eyaletlerinde, Türk kimliği ve kültürünü yok sayan bir yönetim anlayışına geçmiştir. [43]

1.2.1.3. Şeyh Muhammed Hıyabani Hareketi'nin Analizi ve Değerlendirilmesi

Şeyh Muhammed Hıyabani, bireysel ve toplumsal yaşamda, partisinin de yayın organı olan Teceddüt, (çağdaşlaşma-yenilenme) anlayışını benimsemiş ve yapmış olduğu reformları bu temel üzerine kurmuştur. Milli değerlerle beraber, çağın ve bilimin ilerleyişiyle paralel bir gelişmeyi esas almıştır. Milli iradeyi her şeyin üzerinde ve merkezinde görerek devletin varlığını, milli iradenin varlığına ve denetimine tabi kılmıştır. Demokratik bir toplum yaratmayı amaçlamış, bireysel kalkınmanın toplumsal kalkınmaya temel teşkil edeceği bilinciyle hareket etmiştir. Egemenliğin ve devletin esasını milli iradeye bağlayarak bireyi ve toplumu yücelten, hümanist bir anlayışın esaslarını savunmuştur. [44]

20. yy. başlarındaki Güney Azerbaycan'da meydana gelen demokratik hareketlerin temeli, Kuzey Azerbaycan'da yaşayan aydınlar tarafından atılmıştır. Bu hareketlerin en önemli sonuçlarından biri olarak Meşrutiyet Devrimi dönemi, Hıyabani'nin düşüncelerinin temelini oluşturduğu ve geliştirdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki yeni Anayasal süreç ve Milli Meclisin oluşumu, Hıyabani'nin demokrasi anlayışına güç kazandırmıştır. Hıyabani mitinglerinde ve camilerde yaptığı konuşmalarda, demokrasinin önemini ve modern birey-toplum sentezini halka aktarmaya çalışmıştır. Demokratik bir toplumun da, ancak gerici inanç ve

---

[42] Cemil Hasanlı, a.g.e. , s. 34
[43] Osman Karatay, *İran ile Turan*, Ötüken Yay. , Ankara, 2012, s. 22
[44] Arif Keskin, a.g.e. , s. 11-18

fikirleri baskılayarak oluşturulacağına inanmıştır. Demokrasiyi sadece ideolojik bir bakış açısıyla görmemiş, yaşamın her alanına uygulanabilir bir hale getirmek istemiş ve toplumsal reformlarını bu temel üzerine kurmuştur.

Hıyabani din ve devlet ilişkisine ayrı bir önem vermiştir. Almış olduğu iyi din eğitiminin yanında, İslam felsefesi ile de yakından ilgilenmiştir. Dini ve milli değerleri çağdaşlaşmanın temeline koyarak ilerlemeyi esas almıştır.

Hıyabani'nin kurduğu Azadistan Devleti, 6 ay gibi kısa ömürlü bir devlet olmasına rağmen, amaç ve felsefe bakımından İran'da yaşayan Türkler arasında milli şuur ve modern bir toplum yapısına temel oluşturması bakımından büyük önem arz etmektedir. [45]

Hıyabani hareketi, Güney Azerbaycan'da milli şuur, demokrasi ve modernleşmenin temel taşlarından biri olarak görülebilir. Bir yönüyle de toprakları üzerinde oynanan emperyalist politikalara ve bu politikalara karşı çıkamayan Şahlık rejimine de bir başkaldırı niteliğindedir. Hıyabani ülkenin iç siyaseti kadar dış siyasi sorunlarına karşı da sorumlu bir politika izlemiştir.[46]

Hıyabani'ni tarafından bu dönemde gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel reformları maddeler halinde aktaracak olursak;

1- Eğitim dili Azerbaycan Türkçesiyle yapılmaya başlanmıştır.[47]

2- Tebriz'de; Muhammediye, Hikmet ve Fuyuzat adında ilk ve ortaöğretim düzeyinde okullar açılmıştır.

3- Hilal-i Ahmer adıyla bir hastane inşa edilmiştir.[48]

---

[45] Davut Turan, "Hıyabani'nin Düşüncesinde Demokrasi ve Modernleşme" *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı.4, İstanbul, s. 70-72
[46] Şevket Tagıyeva, *a.g.e.* , s. 44
[47] Arazoğlu, *a.g.e.* , s. 119
[48] Recep Albayrak, *a.g.e.* , s. 86

4- Vergi ve toprak reformu yapılarak, köylülere topraklar ücretsiz dağıtılmış ve yapılan vergi düzenlemesi ile vergi vermek belirli bir gelir düzeyi üzerindekilere mecbur kılınmıştır.

5- Mali alanda milli bir banka açılmıştır.

6- 12.000 kişilik milli bir ordu tertip edilmiştir.[49]

7- Azadistan Devleti adına milli bir marş yazılmıştır. Bu marş şöyledir ;

"Millet hamı gardaşımız

Feth-ü zafer yoldaşımız

Toprağımız dağ aşımız

Yaşasın Hürriyet".[50]

1.3. Şah Rıza Pehlevi Dönemi ve Güney Azerbaycan

Pehlevi hanedanlığı döneminde İran'da yaşayan Türk unsuru üzerinde bir Farslaştırma politikası izlenmiştir. Bu dönemde Güney Azerbaycan'da gerçekleşen bağımsızlık ve istiklal temelli hareketler, Pehlevi hanedanlığı tarafından bastırılmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri, kültürel ve siyasi anlamda bir asimilasyon politikasına maruz kalmıştır. Dönem dönem siyasi örgütlenmeler kurarak bağımsızlık ve istiklal mücadelesi göstermişlerse de, bunların bir kısmı siyasi rejimin baskısı ile bir kısmı da İran yönetimi ile aydın Türk liderlerinin arabuluculuğu ile sonlandırılmıştır. [51]

Pehlevi döneminin bu baskıcı rejimi, İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere tüm etnik unsurları, milli benlikleri ve kültürlerini

[49] Selçuk Duman, *Güney Azerbaycan Türkleri'nin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi*, Berikan Yay. , Ankara, 2017, s. 42-43
[50] Şevket Tagıyeva, *a.g.e.* , s. 44
[51] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yay. , İstanbul, 1989, s. 278

korumak uğruna mücadele etmeye sevk etmiştir. Pehlevi rejimi ile beraber, devlet yönetiminde hakim unsur olan Türklerin yerini Farslar almıştır.[52]

Şah Rıza Pehlevi iktidarda bulunduğu süre içerisinde, bir "İran milleti - İranlı kimliği" oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönüyle her ne kadar İran içerisindeki etnik unsurları birleştirici ve bütünleştirici olarak görünen bu amaç, asıl olarak Fars olmayan etnik unsurların milli kimliklerini zayıflatmak ve alt kimliklerin oluşumunu önlemek amacı taşımaktadır. Pehlevi, İran'da yaşayan en büyük etnik unsur olan Farslar ile devlet yönetimini bütünleştirerek siyasi rejimini sağlam bir temele oturtmuş ve hakim gücü elinde bulundurmuştur. Pehlevi amaçladığı bu politika ile Türkleri devlet yönetim kademelerinden uzaklaştırarak, yerlerine Fars kökenli yöneticileri yerleştirmiştir.[53]

1930 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin almış olduğu karar ile, Farsça dili İran'da yaşayan tüm etnik unsurlar arasında tek resmi dil olarak ilan edilmiştir.[54] Bu sürecin devamı olarak, Güney Azerbaycan'da birçok yerleşim yerinin ismi Farsça isimler ile değiştirilmiştir. Devlet kademesinde görev yapanların çocuklarına koyacakları isimlerin Fars kökenli olup olmadıklarına bakılarak Fars kökenli olmayanlar engellenmiştir.[55]

Farslaştırma politikası ile beraber, Fars gelenek ve görenekleri empoze edilmeye çalışılırken, yerel ve milli değerler de unutturulmaya çalışılmıştır. Farsça eğitim yapılan okullarda, ders dışındaki zamanlarda bile kendi dillerini konuşmak isteyenler cezalandırılmıştır. Öz dilde yazılmış kitap ve eserler yok edilmiş, yerel ve milli kıyafetlerini giyilmesine izin verilmemiştir. Öyle ki Türklerin atalarından gelen kase içerisinde yeşil çay içme kültürü bile yasaklanarak, İranlılık geleneğinde olduğu gibi bardak içerisinde siyah çay içme alışkanlığına zorlanmışlardır. Şah Rıza Pehlevi tarafından oluşturulan bu sisteme destek veren büyük toprak ağaları ve tüccar sınıfı,

---

[52] Gün Taş, *a.g.e.* , s. 137- 138
[53] Mehmet Saray, *a.g.e.* , s. 390- 391
[54] Yaşar Kalafat- Arif Keskin, "İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi" *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Ankara, 2005, s. 105
[55] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 56- 57

daha sonraki yıllarda ülkenin yönetiminde söz sahibi olacak olan askeri ve bürokrasi sınıfının temelini oluşturmuşlardır. Şah tarafından, toprak ağalarının bu desteğine karşılık olarak yapılan reformlar ile toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınmıştır. Demokrasiden yoksun bir siyasi süreç, beraberinde otokrasiye dayalı anayasal bir sistemi de getirmiştir. Yeni oluşan bu otokratik anlayış, siyasi yaşamı olduğu gibi meclisi ve kararlarını da denetim altına almıştır. [56]

1937 yılında Şah rejimi tarafından alınan bir kararla, o zamana kadar İran'a bağlı bir eyalet olarak yönetilen Güney Azerbaycan, iki eyalete (ostan) bölünmüştür. Pehlevi rejiminin uyguladığı siyasi ve kültürel asimilasyonlar ile ülkede ekonomik durum giderek kötüleşmiş, tarım ve ticaret büyük zarar görmüştür. Bu durum, Güney Azerbaycan eyaletlerinden iç bölgelere doğru göçleri de beraberinde getirmiştir.[57] Güney Azerbaycan'ın mali kaynakları ve yeraltı zenginlikleri, merkeze yakın yeni eyaletler ve özellikle de Tahran'ın yeniden inşası için kullanılmıştır. Bu dönemde Güney Azerbaycan'daki eyaletlerin maddi ve manevi kalkınması tamamen son bulmuştur. İran'daki ticari yaşamın başkenti olarak görülen Tebriz eyaleti zamanla önemini kaybederken, yeni merkez olarak, Tahran eyaleti imar edilmiştir.[58] Şah tarafından Tahran'da açılan fabrikalar, Güney Azerbaycan'da yaşanan ekonomik buhran içindeki halkı Tahran'a ve iç bölgelere göçe mecbur kılmıştır. Tüccar ve esnaf kesiminin Tahran'a göç etmesi ile bir zamanların en önemli şehri ve ticaret merkezi olan Tebriz değerini yitirmiş ve kentte ekonomik kalkınma son bulmuştur.[59] Azerbaycan eyaletlerinden Tahran'a yapılan bu göçler, Güney Azerbaycan Türklerinin mevsimsel dönemlerde iş için gittikleri Bakü ile de bağlarını koparmasına neden olmuştur. Bu göçler Türk ve Fars kültürü arasındaki etkileşimi artırarak Şah Rıza Pehlevi'nin amaçladığı asimilasyon politikasına hız kazandırmıştır.

Şah Rıza Pehlevi'nin uygulamış olduğu politikalar, ülkedeki bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı kuzey

---

[56] Gülara Yenisey, *a.g.e.* , s. 114-123
[57] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 57
[58] Cemil Hasanl,ı *a.g.e.* , s. 35
[59] Araz Güneyli, "Birinci Pehlevi (1924-1941)" , Turan Yay. , Sayı 5, İstanbul, 2005, s. 74

eyaletleri ve ticaretin merkezi olan Tebriz'deki ekonomik güç merkeze kaydırılmıştır. Ülke eyaletlere bölünerek merkezi otorite güçlendirilmeye çalışılmış ve yer isimleri yerine numaralandırma sistemiyle adlandırılmıştır. 1930 sonraları ülkede merkezi otoritenin zayıflamasıyla, siyasi olarak dış güçlerin müdahaleleri artmıştır. Bu müdahalelerin bir sonucu olarak, 1941 yılında İngilizlerin baskısıyla Şah Rıza Pehlevi iktidardan indirilerek, yerine genç ve deneyimsiz oğlu Muhammed Rıza getirilmiştir.[60]

[60] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 58

II. BÖLÜM

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI' NDA İRAN VE GÜNEY AZERBAYCAN

2.1. İran'ın İngiliz ve Ruslar Tarafından İşgali

1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı, savaşa katılan devletleri olduğu gibi, katılmayan bir çok devleti de ekonomik ve siyasi olarak etkilemiştir. Savaşın hemen başlarında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, İran da etkilenen bu ülkelerden biri olmuş ve toprakları işgal edilmiştir. Bu dönemde İran üzerindeki politikayı belirleyen temel unsurlar, zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve bölgenin stratejik açıdan önemi olmuştur. Almanya'nın, Sovyet Rusya'yı yenerek bölgenin enerji ve ulaşım yollarına yönelik tehdidi, İngiltere ve A.B.D'yi harekete geçirmiştir. 1941 yılında A.B.D.'nin de desteğiyle, Almanya'ya karşı Rus savunmasını güçlendirmek ve İran topraklarının güvenliğini sağlamak adına, İngiltere ve Sovyet Rusya, İran topraklarını işgal etmiştir. Bu işgalin sonucu olarak, Güney Azerbaycanı da içine alan İran'ın kuzeyindeki topraklar Rusya'nın hakimiyetine girerken, İran'ın güneyi de İngiliz hakimiyet bölgesi olmuştur.[61]

Bu dönemde Sovyet Rusya'nın siyasi ve stratejik hamleleri, Hazar Denizi kıyılarındaki enerji kaynakları bölgesinin güvenliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Bu bölgenin İngiltere veya Almanya'nın eline geçmesi endişesi Sovyetler rejiminin temel sorunu olmuştur.

Sovyet yönetimine bağlı Kızıl Ordu birlikleri, 1941 yılında İran'ın kuzey sınırlarına gelerek işgal için hazırlıklarını tamamlamışlardır. İşgal sonrası bölgeye sevk edilecek olan sivil ve askeri kişilerden oluşan bir heyet tertip edilmiştir. Bu heyet içerisinde askeri yetkililer, siyasi parti temsilcileri ve mensupları, istihbarat elemanları, hakimler, basın yayın faaliyetlerini yürütecek kişiler ile petrol, jeoloji ve

[61] Rıfat Uçarol, *a.g.e.* , s. 604

demiryolu uzmanları bulunmaktadır. Oluşturulan bu ekip, işgal süresince Sovyet kuvvetlerinin işlerini kolaylaştırmak ve Alman tehdidine karşı alınmış bir tedbir olarak görülebilir.

İşgal sonrası sınırın her iki yakasında bulunan askeri gücün büyük oranda azaltılması ve gümrük işlemlerinin kaldırılması ile, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkiler olumlu yönde etkilenmiştir.[62] Bu dönemde Sovyet rejimi, kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki bağları güçlendirerek kendi çıkarlarına yönelik bir politika izlemişlerdir.

2.2. İngiltere'nin İran Politikası

İkinci Dünya Savaşı süreci de, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Orta Doğu ve Kafkasya'nın zengin enerji kaynaklarının hakimiyeti için bir mücadele alanı olmuştur. İran ve Güney Azerbaycan coğrafyası da, yüksek rezervli enerji kaynaklarına sahip olması bakımından, sömürgeci devletlerin işgal planları içerisinde yer almıştır. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki ilerleyişini, enerji kaynaklarının güvenliğini tehdit unsuru olarak gören Sovyet Rusya ve İngiltere, almış oldukları ortak bir kararla İran'ı işgal etmişlerdir.[63]

5 Kasım 1941'de İngiltere İran'ı işgal ettikten sonra neden İran'ı işgal ettiklerini anlatan bir bildiri basarak, İran halkına dağıtmıştır. Bu bildirinin içeriği şöyledir;

"*İran Ulusuna: Biz sizin İngiliz Devleti'nin İran politikası hakkında doğru dürüst bilgi sahibi olmadığınızı ve yanılgıya düştüğünüzü biliyoruz. Bu bakımdan düşüncelerinize ışık tutmayı öngörüyoruz. İngiltere'nin İran politikası dostluk ve iyi amaç esasına dayanır. Bu anlamda biz kendi çıkarımız için İran' ın bağımsız olması, topraklarının korunması, ülkede düzen ve güvenliğin yerleşmesi gerektiğini fark*

[62] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 62-63
[63] Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara ,1983 , s. 424

etmiş durumdayız. Çünkü İran yalnızca Hindistan'a değil aynı zamanda Asya'ya açılan bir kapıdır ve orada bağımsızlığın yok olup düzensizliğin ve karışıklığın sürüp gitmesi bizim için zararlı ve hatta tehlikelidir. İşte bizim İran'a olan amaçlı dostluğumuzun iç yüzü budur. Bu husus İngiliz Devleti'nin İran politikasının temelini oluşturur. İran devleti ve ulusu kendi kendine ne ölçüde bağımsız ve güçlü olursa, gücü bizim için o denli az ve zararlı olabilir. Almanların entrikasının ve Şah'ın (Pehlevi) gafletinin çıkarlarımızı yeniden tehlikeye düşürdüğünü görünceye kadar, mümkün olduğu süre bu işi yapmaktan kaçındık. İşte bu yüzden kendi arzumuza aykırı olduğu halde, çaresiz olarak bu son girişimde bulunduk. Yaşamımızı ve varlığımızı ortadan kaldırmak isteyen ne denli korkunç bir savaşa giriştiğimizi biliyorsunuz. Yaşadığımız sürece mücadele etmek zorundayız ve size şu andaki tehlike geçer geçmez topraklarınızı boşaltacağımıza ve sizi ülkenizin kendi işlerinde serbest ve özerk bırakacağımıza da söz veriyoruz. Müttefikimiz olan Rus Devleti de aynı niyeti taşımakta olup, her bakımdan birlikte ve ortak hareket edeceğiz." [64]

İşgal döneminde Amerika ve İngiltere Sovyet Rusya'nın askerlerini Stalingrad'a sevk etmesini ve kendi kuvvetlerinin Bakü'yü koruyabileceklerini bildirdiği Vilvet Planı'nı Sovyetler Birliği'ne teklif etmiş, ancak durumu tehlikeli gören Rusya planı kabul etmemiştir. Ocak 1942'de yapılan antlaşma ile İran, Alman tehdidine karşı Amerikan yardımını kabul etmiş ve savaşın sona erdiği tarihten itibaren 6 ay süreyle, topraklarında İngiltere ve Sovyet Rusya'nın varlığını kabul ettiğini bildirmiştir.[65]

[64] Calal Matını, "İngiliz Devletlerinin İran Politikasına İlişkin Tarihi Belgeler" ,Çev. Abdüsselam Bilgen, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi* ,C.33, S.1-2, Ankara, 1990, s. 32-34

[65] Sevtap Sırakaya, *2. Dünya Savaşı ve Azerbaycan* , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 155

2.3.Sovyetler Birliği'nin İran Politikası ve Güney Azerbaycan ile Sovyet Azerbaycan'ını Birleştirme Düşüncesi

İran, İkinci Dünya Savaşı sürecinde her ne kadar denge politikası izlemiş olsa da, savaşın gidişatı İran ve bölge coğrafyası için siyasi politikaların gidişatını etkilemiştir. Almanların, Sovyet ordusu karşısındaki ilerleyişi, gözleri İran'daki enerji kaynakları ve ulaşım yollarının güvenliğine dikmiştir. Ayrıca Alman - İran ikili ilişkilerinin yakınlığı ve İran Şahı'nın Alman hayranlığı, Almanya'nın İran üzerinde bir tehdit unsuru olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu durum İngiltere ve Sovyet Rusya'yı, bölgedeki çıkarlarını korumak adına müdahale etmeye zorunlu kılmıştır. [66]

Sovyet Rusya'nın İran'ı işgalindeki asıl amacı, İkinci Dünya Savaşındaki Alman tehdidi karşısında, enerji kaynakları ve ulaşım yollarının güvenliği olmuştur. Bu sebeple Güney Azerbaycanı da içine alan İran'ın kuzey bölgesini işgal ederek bölge üzerinde nüfuz alanı oluşturmuştur.

1943 yılında Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'da yer alan Gilan ve Mazardaran'da gizlice yapmış olduğu olduğu jeolojik araştırmalar ile bölgenin zengin petrol rezervlerine sahip olduğu anlaşılmıştır. İngilizlerin hakim olduğu güney bölgesindeki enerji kaynaklarından az olmayan bu bölge, Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan bölgesine daha fazla önem vermesine sebep olmuştur. [67]

İkinci Dünya Savaşı süresince toprakları işgal edilen Sovyet Rusya, 1944 yılında yeni bir strateji belirlemiş ve işgal edilen topraklarını sömürgeci devletlerden kurtarmaya çalışırken, bir yandan da kendi çıkarlarını korumak amaçlı genişleme siyaseti izlemeye yönelmiştir. Bu süreçte, Sovyet Rusya'nın tek amacı Orta Doğu ve

---

[66] Rıfat Uçarol, *a.g.e.* , s. 605
[67] Cemil Hasanlı, "Güney Azerbaycan Milli Harekatı" Türkler Ansiklopedisi, C.20, Ankara, 2002 s. 642

İran'da bulunan enerji kaynaklarına hakim olmak ve bölgenin güvenliği endişesi olmuştur.

1944 baharında İran'da yapılan seçimler ile yeni bir siyasi süreç başlamıştır. Sovyet Rusya bu süreçten yararlanmak amacıyla, Güney Azerbaycan bölgesine, ekonomik ve kültürel kalkınmayı sağlamaya yönelik bir yardım planı oluşturulması kararını almıştır. Bu amaçla, Güney Azerbaycan'a gönderilen görevlilerden oradaki halkı Sovyet yanlısı olma yönünde etkilemeleri istenilmiştir. Bu süreçte yapılan çalışmalarla Güney Azerbaycan halkına milli kimlik bilincinin aşılanması, sınırın diğer tarafında bulunan Azerbaycan halkının huzur ve güven ortamında refah bir şekilde yaşadığının anlatılması, basın-yayın aracılığıyla bu fikirlerin Güney Azerbaycan halkını etkilemesi ve bir Sovyet bağlılığı oluşturması hedeflenmiştir. [68]

Sovyet Rusya'nın İran'daki enerji kaynaklarına kolaylıkla ulaşabilmesinin yolu Güney Azerbaycan bölgesine hakim olmasına bağlı olmuştur. Sovyetler rejiminin burada izlediği politika, bölgede oluşturulacak yeni bir toplum yapısını destekleyerek, halkın güvenini kazanmak olmuştur. Bu yönüyle hedeflediği amaca yönelik kendi çıkarları doğrultusunda bir siyaset izlemiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı süresince ulaşmak istediği enerji kaynaklarının da güvenliğini sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. Sovyet Rusya bu politikası ile, bölgede sağlamak istediği Sovyet destekli yeni bir oluşumu, İran'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmak düşüncesinde hareket etmiştir.

Sovyet Rusya'nın İran üzerindeki başka bir amacı da, Sovyet Azerbaycanı ile Güney Azerbaycan'ı birleştirmek olmuştur. İran'ın bölge üzerinde yürüttüğü olumsuz politika, Sovyet Rusya tarafından kendi çıkarlarına yönelik kullanılmıştır. Bu amaçla Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin milli ve kültürel duyguları desteklenerek, onların sınırın diğer tarafında yaşayan Türklerle bağlarını kuvvetlendirerek ortak bir bilinç oluşturmaya yönelik bir politika izlenmiştir. Bölgede yaşanan fakirlik, kıtlık ve savaş döneminin olumsuzlukları da Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan üzerinde yürüttüğü stratejiyi destekler nitelikte

[68] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , 2005, s. 67-76

olmuştur. Sovyet Rusya, İran'ın Güney Azerbaycan'da yürüttüğü politikadan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmayı başarmıştır.[69]

Sınırın her iki tarafındaki Sovyet yönetimi himayesinde gerçekleşen bu faaliyetlerin esas amacı, kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerini milli bir temelde bir araya getirmek düşüncesi olmuştur. Sovyetler bu düşünceyle İran içerisinde yer alan ve etnik azınlıklar içerisinde sayıca en fazla olan Türk nüfusunu, İran tehditlerine karşı bir hamle olarak kullanmayı amaçlamıştır. Ayrıca oluşturulmaya çalışılan bir Sovyet hayranlığı düşüncesiyle, İran'da yaşayan tüm etnik azınlıkları İran'a karşı bir politika izlemeye teşvik etmiştir.[70] Zengin enerji kaynaklarına sahip Güney Azerbaycan bölgesi için yürütülen bu politika ile Fars zulmünden kurtarmak bahanesiyle bölgedeki ayrılıkçı hareketler desteklenerek, İran'dan ayrılması için teşvik edilmiştir. Ayrılan bu bölgenin Sovyet Azerbaycan'ı ile birleşmesi sağlanarak,, hem Hazar Denizi kıyılarındaki enerji kaynakları üzerinde hak sahibi olmak hem de İran'ı kuzeyden kontrol altında tutmak amaçlanmıştır.

İşgal dönemi politikasıyla, Sovyet Azerbaycanından İran topraklarına gönderilecek bir heyet tertip edilmiştir. Bu heyetin başına Aziz Aliyev tayin edilmiştir. Bu heyet; sağlık, kültür, güvenlik, hukuk, tarım gibi temel faaliyetleri yürütecek bilgili ve deneyimli kişilerden oluşmuştur. Aziz Aliyev'in Moskova'ya sunduğu raporda İran'daki yapılan faaliyetler ve başarılı sonuçlardan söz edilmiştir. Sovyetler kontrolündeki bölgelerde yürütülen geniş çaplı propaganda faaliyetleri ile toplum Sovyetlerin İran'a yaptığı bu müdahaleyi sosyalizme açılan bir kapı olarak görmüştür. Bu dönemde İran'daki mevcut iktidar, Sovyet Rusya'nın kuzeydeki topraklarını işgali ve Güney Azerbaycan politikası üzerine, bölgede Sovyet ilerleyişini durdurmaya yönelik, İngiliz yanlısı bir siyaset yürütmüştür.[71]

---

[69] Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı* Bağlam Yay. , İstanbul, 2005, s. 105
[70] Brenda SHAFFER, a.g.e. , s.63
[71] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , 2005 , s. 46-50

2.4. Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'da Uyguladığı Siyasi - Kültürel - Ekonomik Propaganda

Sovyet ordusunun Güney Azerbaycan coğrafyasını işgali, sadece askeri bir müdahale olmayıp, bir takım kültürel ve ekonomik süreci de beraberinde getirmiştir. Yıllardır süren İran iktidarının baskıcı rejimi karşısında, Farslaştırmaya yönelik asimile politikasına maruz kalan bölge halkı, Sovyet Rusya'nın müdahalesini kurtarıcı bir tutum olarak algılamıştır. Bu süreci fırsat olarak gören Sovyetler, askeri müdahalenin yanında yürüttüğü politikalarla, savaş sonrası dönemde de bölge üzerindeki çıkarlarını korumak istemiştir.

Sovyet Rusya'nın İran ve Güney Azerbaycan topraklarını işgalinden sonra misyonerlik temeline dayanan siyasi ve kültürel bir takım faaliyetleri olmuştur. Bu çalışmalarla, Sovyet Azerbaycanı'nın gelişmişliği ve başarıları anlatılmış, tiyatro ve opera gibi kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır.[72] Sovyetler rejiminin kurulmasından sonra Sovyet Rusya, Rus olmayan halkları kendi yeni siyasi resimlerini destekleyerek, onları milli ve kültürel değerlerini korumaya yönelik teşvik etmiştir. Ayrıca kültürel ve edebi yönden de işgale maruz kalan topraklara yönelik bir takım çalışmalar yapılmıştır. Stalin, Sovyet Azerbaycanda yürüttüğü bu politikasını, İkinci Dünya Savaşı'ndaki işgal ettiği Güney Azerbaycan Türkleri için de devam ettirmiştir. Bu dönemde sınırın her iki tarafındaki siyasi ve askeri sınırlamalar geçici olarak kaldırılarak, Türkler arasındaki etkileşimin artması amaçlanmıştır. Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin, Sovyet Azerbaycanında bulunan soydaşlarıyla bağlarını arttırarak, milli bir şuur oluşturmak amaçlanmıştır. Sovyet Rusya'nın etnik kimliğe dayalı bu siyasi desteği, kapitalist rejimlerin aksine kendisinin azınlık haklarına ve kültürlerine saygılı bir devlet olduğunu göstererek aidiyet duygusu oluşturmaya yönelik olmuştur. Pehlevi rejimi döneminde İran'da azınlıklara yönelik olarak uygulanan Farslaştırma politikası ile alt kimlikler yok sayılarak İranlı kimliği tüm etnik kimlikleri kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Sovyet Azerbaycan'ında yürütülen politikalar ile Güney Azerbaycan'ın, kuzeyin bir

[72] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* 2005 , s. 43

parçası olduğu sık sık dile getirilmiştir. Bu süreçte yayımlanan tarihi ve edebi bir çok makalede kuzey-güney kültürel birliğinden bahsedilerek, sınırın her iki tarafının da tek millet olduğu anlatılmıştır. Öyle ki o dönemde çizilen haritalarda bile, Güney Azerbaycan, Sovyet Azerbaycan sınırları içerisinde gösterilmiştir. Bakü radyosunun yaptığı yayınlar ile, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri arasında bir dil köprüsü oluşturarak bağların güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Radyoda yapılan Türkçe müzik yayınları ile sınırın her iki yakasında da anadilde müzik dinleyebilme imkanı olmuştur.[73] Sovyet Rusya uyguladığı bu politikada tam anlamıyla bir başarı sağlayamamış olsa da, Güney Azerbaycan meselesini İran siyasetinde bir koz olarak elinde bulundurmayı başarmıştır.

İşgal dönemi boyunca Güney Azerbaycan'da Sovyetler tarafından desteklenen ulusal kimliğe dayalı bu politika, İkinci Dünya Savaşı sonunda Güney Azerbaycan'da Seyit Cafer Pişeveri'nin kuracağı milli hükümetin temellerini atmasında büyük katkılar sağlamıştır. Şahlık rejimi tarafından uzun süredir uygulanan baskı ve asimilasyon politikasına karşılık, Sovyet destekli bu müdahaleler, Güney Azerbaycan'da milli bir uyanışa temel teşkil etmiştir.

Mehmet Emin Resulzade, Güney Azerbaycan Türklerinin statüsünden bahsederken, onların ne Rusya'daki gibi mahkum olduğunu, ne de Türkiye'deki gibi hakim bir millet olduğunu söyleyerek,[74] İran içerisinde yaşayan Türklerin Fars kültürü içerisindeki durumunu anlatmıştır. İran'da 1925 yılında kadar devam Türk hakimiyetinden sonra, Türk varlığı Fars kültürü içerisinde eritilmeye çalışılmış ve bu süreç, İkinci Dünya Savaşı'nda İran'ın işgaline kadar sistematik olarak devam etmiştir. Savaşın gidişatında meydana gelen gelişmeler, Türk idaresine dayalı yeni bir devlet yönetiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sürecin sonunda ileride detaylı olarak ele alacağımız Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur.

[73] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 76-90
[74] Mehmet Emin Resulzade, *a.g.e.* , s. 17

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, İngiltere ve A.B.D.'yi tedirgin eden en büyük sorun, işgal edilen İran topraklarının boşaltılması konusu olmuştur. Sovyet Rusya'nın bölgedeki politikasından rahatsız olan İngiltere ve ona destek olan A.B.D., Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'da oluşturacağı bağımsız bir yapılanma ile kuzey ve Güney Azerbaycan'ı birleştirme düşüncesini çıkarlarına aykırı olarak görmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı başındaki işgal planına göre, savaş bitiminde İngiltere ve Sovyet Rusya işgal ettikleri İran topraklarından askeri birliklerini geri çekerek işgali sonlandırmak üzere bir antlaşma yapmışlardır. Fakat Sovyet Rusya'nın bölgedeki siyasi çıkarları, bu plan üzerinde değişikliğe sebep olmuştur. Savaşın bitiminde İngiltere ve A.B.D.'nin askeri gücünü çekmesine rağmen, Sovyet Rusya askerlerini çekmeyecek işgalini sürdürmüştür. Sovyet Rusya'nın bu bölgedeki çıkarları; Basra Körfezine inmek, Orta Doğu'daki nüfuz alanını genişletmek, zengin enerji kaynaklarına hakim olmak ve komünist ideolojiyi bu coğrafyada etkin kılmak olmuştur. [75]

2.5 Türk Basın ve Kamuoyunda İran'ın İşgali

İran'ın İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Sovyet işgaline uğraması, bölgede bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Sovyet Rusya'nın, Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde yürüttüğü politika, işgal sürecinin temel siyasetini oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler ve sonrasında kurulan G.A.D.C. hükümeti, Türk basını ve kamuoyunda geniş bir biçimde yer almıştır.

26 Ağustos 1941 tarihli Ulus Gazetesinde, İran'ın işgali haberi ana sayfada "*İran'a Girdiler"* başlığıyla yer almıştır. Haberde, Sovyet birliklerinin Kafkasya'dan, İngiliz kuvvetlerinin de güneyden İran topraklarına girdiği ve belirli bölgelerde İngiliz işgaline karşılık İran direnişi olduğu yazılmıştır. Aynı tarihli Cumhuriyet Gazetesi de İran'ın işgalini ilk sayfasına taşımış ve "*İran'a Yapılan Tecavüz"* başlığı ile haberi vermiştir. İngiliz ve Hintli askerlerin işgale katıldığı

[75] Veli Yılmaz, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Yay. , İstanbul, 1998, s. 244-245

belirtilirken, Sovyet işgaline sebep olarak ise Nazilerin İran enerji kaynaklarına yönelik tehdidi gösterilmiştir. Haberin devamında, Sovyet uçaklarının Tebriz şehrini bombaladığı bilgisi verilmiştir. Dönemin bir diğer basın organı olan Akşam Gazetesinde de haber ana sayfada "*İngiliz ve Rus Kuvvetleri İran'a Girdi",* başlığı ile yer almıştır. Haberin devamında, İngiltere'nin İran'ı işgali ve Türkiye ile olan süreçle ilgili bilgiler verilerek; İngiltere'nin, her ne sebeple olursa olsun Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hiçbir şey yapmayacağının ve İran'ın toprak bütünlüğünün taahhüdünü verdiğini yazmıştır. İngiltere'nin İran'a hakim olmasıyla, Kafkasya üzerinden Sovyetlerle komşu olunacak ve sağlanacak yardımların daha kolay ulaşacağı yazılmıştır. Haberin devamında, ayrıca Sovyetlere sağlanacak bu destek ile olası bir Alman baskınının da engelleneceği belirtilmiştir.[76]

Türk basını, savaşın başında kendi gibi tarafsızlığını açıklayan İran'ın işgaline sessiz kalmamış ve her ne sebeple olursa olsun işgali haksız görmüştür. Manşetlere taşıdığı haberlerle, İran'ın toprak bütünlüğünü savunan bir yaklaşım izlemiştir. Bu dönemde basında yer alan haberlerde dikkat çeken en önemli husus olarak İran'dan bahsedilirken müttefik, kardeş, dost gibi kelimelerin özenle seçilmesi ve vurgulanmasıdır. İran'ın işgali en başından beri Türk basınında geniş bir yer bulmuş ve işgalin haksızlığı üzerine yazılar yayımlanmıştır.

[76] Çağatay Benhur, "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali Ve Türk Basını" *Turkish Studies,* Ankara, 2015, s.89

III. BÖLÜM

3. SEYİT CAFER PİŞEVERİ VE GÜNEY AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ

3.1 Güney Azerbaycan ve Bağımsızlık Süreci

İkinci Dünya Savaşı, süreci ve sonuçları itibariyle yeni bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Savaşın sonlarına doğru Güney Azerbaycan coğrafyasında demokratik bir dönemin ortaya çıkmasıyla başlayan milli birlik ve bağımsızlık hareketleri, Güney Azerbaycan Türklerine özerk bir yönetim oluşturma imkanı vermiştir. İşgal döneminde İran ve Güney Azerbaycan'da Sovyet destekli meydana gelen oluşumların en önemlisi olarak, 12 Aralık 1945'te kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti gelmektedir. Kurucusu, Azerbaycan Demokrat Partisi başkanı Seyit Cafer Pişeveri olan bu hükümet kısa ömürlü olmasına rağmen, özerk ve demokratik bir yönetim anlayışını esas alması yönüyle, ayrı bir öneme sahip olmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki milli birlik ve bağımsızlığın göstergesi olarak ortaya çıkan bu hareket, zamanla Sovyet Rusya ve İran arasındaki siyasi mücadelenin ortasında kalmıştır. Siyasi ve tarihi süreç içerisinde yapmış olduğu faaliyetleri ve gerçekleştirdiği başarılarla örnek bir yapılanmaya esas teşkil eden Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bu bölümde ele alınıp aktarılmaya çalışılacaktır.

3.2 Seyit Cafer Pişeveri'nin Yaşamı

G.A.D.C.'ni aktarmadan önce ismi ve siyasi yaşamı Güney Azerbaycan ile özdeşleşen Seyit Cafer Pişeveri ve yaşamından bahsetmek, konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Seyit Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan'da yetişmiş, siyasi ve ideolojik alanda kendini geliştirmiş aydın bir Türk siyasetçisidir. Güney Azerbaycan'ın Halhal

kentinde doğmuş ve (1883-1947) tarihleri arasında yaşamıştır. Türk bir aileye mensuptur.[77] Bakü'de bulunduğu süre içerisinde İran Adalet Partisi'ne katılarak sosyal demokrat bir grup olan Himmet grubuyla ilişki içerisinde olmuştur.[78] Kuzey Azerbaycan'da kaldığı süre içerisinde, siyasi yaşamı öncesinde bir dönem gazetecilik yapmıştır. "Açık Söz" gazetesinde, Mir Cafer Seyyid Cevatzade adıyla yazılar yayımlamıştır. Pehlevi döneminde hapse giren Pişeveri, İran'ın işgali ile ortaya çıkan karışıklık döneminde Rıza Han tarafından çıkarılan genel afla serbest kalmıştır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra siyasi yaşamına devam eden Pişeveri "Ajir" adında bir gazete çıkartarak halka fikirlerini aktarmaya devam etmiştir. Siyasal yaşamının başlarında İran Sosyal - Demokrat Partisinin toplantılarına katılmıştır. Gençlik yıllarında çeşitli ve değişik fikirlerin etkisinde kalmış ve dinamik bir siyasi dönem geçirmiştir. Geçirdiği bu dönemin etkisiyle, ileride gerçekleşecek olan Gilan İnkılabında Rıza Şah yönetimi ve rejimine karşı bir duruş sergileyerek, inkılapçıların yanında yer almıştır. Yürüttüğü bu siyasi mücadele dönemi içerisinde, inkılapçıların kurduğu Sosyalist Cumhuriyet idaresinde bakanlık görevinde bulunmuştur. Gençlik döneminde Azerbaycan'da meydana gelen siyasi olaylara tanık olmuş ve burada sol fikirlerin yaygın olduğu bir ortamda yetişmiştir. İran'a döndükten sonra Şah Rıza Pehlevi'nin baskıcı yönetimine karşı fikirleriyle şahlık rejimine karşı durmuştur. Şah yönetimi, inkılapçılara karşı İngiliz destekli bir müdahale ile inkılapçıların idaresine son vererek bir çoğunu hapse attırmıştır. Seyit Cafer Pişeveri de bu dönemde hapse atılmış ve Şah Rıza Han tarafından çıkartılan af yasasına kadar, 11 yıl hapis hayatı geçirmiştir.[79]

İkinci Dünya Savaşı döneminde emperyalist devletlerin İran'da izlediği politika, petrol kaynaklarına hakim olmak üzerine kurulmuştur. Başta Sovyet Rusya ve İngiltere olmak üzere bu devletler, İran topraklarını işgal etmenin yanı sıra, İran'da yaşayan etnik unsurları milliyete dayalı bir siyasetle destekleyerek, ülkedeki iç sorunlara müdahil olmuşlardır. Böylece bölgedeki meseleleri siyasi emellerine

---

[77] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s. 94
[78] Cemil Hasanlı, *Güney Azerbaycan: Tahran- Bakü- Moskova Arasında (1939-1945)* , Diplomat Yay. , Bakü, 1998, s. 214-220
[79] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* 2005 , s.127

göre yönetmişlerdir. Bu süreçte çıkarlarına yönelik olarak Sovyet Rusya, İran'da komünizmin yayılması için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Komünist hareketleri desteklemiş ve komünist bir partinin kurulmasını sağlamıştır. 1941 yılında kurulan Tudeh Partisi, bu amaca yönelik olarak kurulmuştur. Tudeh Partisinin varlığı, İran'da komünist hareketlerin hızlanmasına ve yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle İran'ın kuzeyindeki Sovyet hakimiyet bölgesinde yapılan bu propagandalar, halk arasında komünist ideolojinin tanınması ve temel bulmasına sebep olmuştur.[80]

Pişeveri siyasi faaliyetlerinin gençlik dönemlerinde Rusya ve Kafkasya'da komünist ideolojiye yakın bir siyasi ortamda yetişmiştir. Yaşadığı siyasi ortam ve gördüğü farklı fikirler içerisinde, Komünizm ideolojisinin Güney Azerbaycan Türkleri içerisinde birleştirici bir unsur olamayacağı düşüncesini benimsemiştir.[81] Onun düşüncesinde daha geniş kitlelere hitap eden, birleştirici unsurlar barındıran ve milli bir temele dayanan fikirler kabul görmüştür.

3.3. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Kurulması

İran'da yapılan 14. dönem seçimlerinde eski Demokrat Partiden aday olarak giren Pişeveri ve arkadaşları milletvekili seçimini kazanarak mecliste temsil hakkı elde etmişlerdir. Ancak bu durum İran'daki mevcut rejim tarafından uygun bulunmamış ve milletvekillikleri verilmemiştir.[82] Seçimler sonucunda Güney Azerbaycan'da meydana gelen siyasi gelişmeler içerisinde, Azerbaycan Komünist Partisi yönetiminde bulunan Mir Cafer Bağırov ismi sürecin gidişatını etkilemiştir. Bu dönemde de Sovyet rejiminin Güney Azerbaycan'da yürüttüğü politika çerçevesinde, kuzey ve Güney Azerbaycanı birleştirme isteğine yönelik çalışmaları

[80] Mustafa Gökçe , "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti" *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı.6, 2011, s. 160
[81] Arif Keskin, "Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri" , 2004, s. 17
[82] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s. 93

devam etmiştir.[83] Sovyetler rejimi bu amaçlarına yönelik yaptıkları çalışmalarla, Kuzey Azerbaycan'dan Güney Azerbaycan'a, Cafer Bağırov komutasında Komünist parti içerisindeki Azerbaycan Türklerini yollayarak burada propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir.[84] Bu dönemde İran'da yapılan seçimlerde başarılı olduğu halde Şah yönetimi tarafından engellenen Pişeveri ve arkadaşları, Bakü'ye giderek siyasi faaliyetlerine bir süre buradan devam etmiştir. Pişeveri, burada kaldığı süre içerisinde Komünist parti yöneticisi Bağırov ile bir takım görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerin sonucunda, Güney Azerbaycan'da Pişeveri yönetiminde bir parti kurulması kararı alınmıştır.[85] Görüşmeler neticesinde Tebriz'e dönen Pişeveri, 3 Eylül 1945'te Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşunu ilan etmiştir.[86] A.D.P.'nin kurulmasıyla Güney Azerbaycan'da yeni bir siyasi süreç başlamıştır. Pişeveri bu parti ile seçimlerde büyük oranda bir oy alarak halk arasında var olan itibarını sağlamlaştırmıştır.

12 Aralık 1945'te Pişeveri, G.A.D.C.'yi ilan ettikten sonra A.D.P' nin askeri gücünü oluşturan fedailer, Tebriz kentini işgal etmişlerdir. Bazı şehirlerde ise kuvvetler arasında çatışma yaşanmıştır. A.D.P.'nin siyasi otoritesini kabul etmeyen merkeze bağlı bazı askeri kuvvetler, güç kullanılarak bastırılmıştır.[87] Yeni rejimin askeri kuvvetlerine verdiği isim, Türklerin Arap yönetimine karşı Safevi ve Babek idaresindeki askerlere vermiş olduğu "Kızılbaş" ismi olmuştur. Bu yönüyle yeni kurulan siyasi oluşumun, Azerbaycan tarihinden ayrı olmadığını göstermek istemiştir. Tarihsel temellere dayalı kurulacak bu bağ ile partinin halk içerisinde benimsenmesi ve zemin oluşturması hedeflenmiştir.[88]

Pişeveri siyasal yaşamı süresince Güney Azerbaycan coğrafyasını İran'dan ayrı olarak düşünmemiştir. İran toprakları içerisinde tüm etnik unsurlara uygulanan Farslaştırma politikasına her zaman karşı durmuştur. Adem-i Merkeziyetçi bir siyasi

---

[83] Aygün Attar, "Yeni Belgeler Eşliğinde 2. Dünya Savaşı Sırasında Türk Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği" , *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Temmuz 2004, s. 139- 140
[84] Aygün Attar, *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yay. , Ankara, 2006, s. 284
[85] Cemil Hasanlı, *a.g.e* ,2002, s. 644
[86] Ekrem Rehimli, *Güney Azerbaycan'da Milli Demokratik Harekat*, Mega Neşriyat, Bakü, 2003 s.55 56
[87] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 24
[88] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 65

görüşü esas alarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve demokratik bir anlayışla yönetilmesini savunmuştur. İran'ın ve Güney Azerbaycan'ın güçlü olabilmesini, demokratik bir yönetim anlayışına bağlamıştır. İran'da sosyal, siyasal ve ekonomik kalkınmanın esasını, fikirlerin özgürce savunulabildiği, çoğunluğun kararlarına saygı duyulabilen bir toplum yapısının varlığı ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Pişeveri, aşırı merkeziyetçi tutumun çok uluslu İran coğrafyası için yararlı olmayacağını söylemiştir. Bu amaçla, farklı görüşlerin savunulabilmesi için, merkeziyetçi yönetime karşı eyalet ve vilayet encümenlerinin oluşturulmasını gerekli görmüştür. İranlılık kimliğini, İran'da yaşayan tüm halkların ortak çatısı olarak görmekle beraber, eyalet ve vilayetlerde bulunan tüm etnik unsurlara temsil hakkının tanınmasını ve yönetimde yer almasını, demokrasinin temel unsuru olarak görmüştür. Şeyh Muhammed Hıyabani'nin kurduğu Azadistan Devleti'ne yakın bir siyasi ideoloji benimseyen Pişeveri, verdiği mücadeleler ile İran'da yaşayan tüm etnik unsurlar için, İran'ı yaşanılabilir bir yer haline getirme çabası içerisinde olmuştur.[89]

Seyit Cafer Pişeveri, kurmuş olduğu partinin ismiyle de Güney Azerbaycan milli hareketinin sürekliliğini göstermek istemiştir. Şeyh Muhammed Hıyabani'nin hareketinde yer alan birçok kişi, A.D.P.'nin de kurucu üyeleri arasında bulunmaktadır. A.D.P.'nin kuruluş sürecinde yaşanan gelişmelerin başında, Tudeh Partisi'nin birleşme hamlesi yer almaktadır. A.D.P. kurulur kurulmaz, Azerbaycan'daki Tudeh Partisi teşkilatı, A.D.P.'ye katıldığını duyurmuştur. Savunduğu görüşler bakımından her ne kadar ortak noktaları olsa da, Sovyet ideolojisine bağlı komünist bir parti olan Tudeh ile A.D.P. bazı konularda fikir ayrılığı yaşamıştır. Bu iki partinin görüşleri, İran'daki Merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve etnik kimliğin önceliği gibi konularda birbirinden ayrılmıştır. A.D.P. yerel yönetimin güçlendirilmesini gerekli görmüş ve yönetimin oluşturulacak

[89] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 18-19

eyalet encümenleri ile sağlanması fikrini savunurken Tudeh Partisi bu konuda merkeziyetçi bir görüş benimseyerek A.D.P'den fikir olarak ayrılmıştır.[90]

3.3.1. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Amaç ve Programları

3 Eylül 1945'te Azerbaycan Demokrat Partisi'ni kuran Pişeveri, yayımladığı bir bildiri ile partisinin kuruluş amacı ve içeriğini kamuoyuna sunmuştur. Bu bildiride şöyle demektedir;

"*Tarihte özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gerici Tahran yönetiminin baskısı altında yaşayamaz. O, özgür olmalıdır! Azerbaycan, parlak bir kültür mazisi olduğu halde şimdi cehalet girdabında kalamaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynakların sahibi olmalıdır. Azerbaycan'da sanayi atılımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi konumunu almalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalamaz! Azerbaycan her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır.*"[91]

Pişeveri "12 Şehrivar Manifestosu" olarak bilinen partisinin milli gaye ve çalışmalarını belirten yol haritasında ise şunları söylemiştir;

"*Azerbaycan halkı kendi özgün milliyet, dil ve geleneklerine sahip bir halk olarak diğer halklar gibi İran'ın toprak bütünlüğü içerisinde kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir. İran'dan ayrılmak istemeyen Azeri milleti, İran'da demokrasi rejiminin kurulması ve Azerbaycan'ın kendi özerk devletine kavuşmasını talep etmektedir. Azeri milleti için milli ve anadili olan Türkçe, yaşamsal önem taşımaktadır. Bu dil, devlet ve eğitimde resmi dil olarak kullanılmalıdır.*"[92]

---

[90] Brenda Shaffer, *a.g.e.* , s. 63
[91] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , 2005, s. 141
[92] Aygün Attar, *İran Türkleri*… a.g.e. , s. 55-56

A.D.P'nin yapılan ilk kongresinde başkan seçilen Pişeveri, Güney Azerbaycan'ın özerkliği ile ilgili olarak İran'ın toprak bütünlüğünü savunduklarını ve yapılacak olan saldırılara karşı koyacaklarını belirtmiştir. [93]

Bir çok batılı kaynak, A.D.P'nin kuruluşu ve Pişeveri'nin Güney Azerbaycan mücadelesini Sovyet destekli bir oluşum gibi göstermeye çalışmaktadır. Pişeveri bu mücadelesinde, araç ve malzeme temini için Sovyet desteğinden faydalanmış olsa da, kurmuş olduğu parti ve istekleri son derece milli ve yerli olmuştur.

Pişeveri'nin parti programlarında yer alan anadilin statüsü, altyapı çalışmaları, Güney Azerbaycan'ın ekonomik yönden kalkınması ve toprak reformu gibi alanlarda atılacak adımları halk tabanında geniş çapta destek görmüştür.[94] Pişeveri'nin bu mücadele içerisinde önem verdiği meselelerin en başında, Azerbaycan dilinin statüsü ve kullanımı gelmektedir. Türkçe'nin, Güney Azerbaycan'da sosyal yaşamda olduğu gibi eğitim ve kültürel alanlarda da kullanımını arttırmak ve devlet kademelerinde resmi dil vasfı kazandırmak için büyük çabalar sarf etmiştir. [95]

Pişeveri parti kongrelerinde alınan kararlara barışçıl ve demokratik yollarla ulaşma gayreti içerisinde olmuştur. İran Ulusal Meclisi'nde demokratik bir şekilde temsil edilme hakkı istemiştir. Aksi halde parti programlarında alınan kararla "Milli Azadlık" hareketinin tanınması yönünde bir teklifte bulunmuştur.[96] Pişeveri ve arkadaşları parti içerisinde yapmış oldukları toplantılarda, 12 maddelik bir bildiri hazırlamışlardır. Türkçe ve Farsça olarak kaleme alınan bu bildiride Güney Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik geleceğine dair istekler ve şartlar belirtilmiştir. Bu bildirinin maddeleri şunlardır;

1. Güney Azerbaycan, içişlerinde özerk olmalıdır.
2. Azerbaycan Türkçesi eğitim dili olmalıdır.

---

[93] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s. 94-95
[94] Brenda Shafer, a.g.e. , s. 64
[95] Nesib Nesibli, " Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu" *Avrasya Dosyası* s.7, 2001, s. 154
[96] Oğuz Afşarlı, "Milli Hükümet ve Zencan'ın Feodalleri" *Güney Azerbaycan Dergisi*, Sayı.3 , 2004, s. 74-75

3. Yasalar çerçevesinde Güney Azerbaycan'da hak ve özgürlükler korunmalıdır.
4. Muhtariyet ve azadlık talepleri gerçekleştirilmelidir.
5. Seçimler yapılmalı ve seçimler sonucu eyalet encümenleri kurulmalıdır.
6. Tebrizde milli bir üniversitenin temeli atılmalıdır.
7. Güney Azerbaycan'ın zengin kaynaklarıyla yeniden kalkınması sağlanmalıdır.
8. Güney Azerbaycan'ın ekonomik olarak kalkınması için buradan toplanan vergilerin yarısından fazlasının yine bu bölge için harcanması gerekmektedir.
9. Eyaletlerde olduğu gibi vilayet encümenleri de oluşturulmalıdır.
10. Devlet içerisinde adalet sağlanmalıdır.
11. Kimsesi olmayan çocuklar sahiplenilmelidir.
12. Toprak reformu yapılmalı ve topraksız köylü kalmamalıdır. [97]

Azerbaycan Demokrat Partisi, bu bildirinin yayınlanması ile birlikte resmi olarak faaliyetlerine başlamıştır. Pişeveri'nin kurduğu A.D.P.'nin, milli bir geleneğe bağlı olması sebebiyle, Şeyh Muhammed Hıyabani hareketine benzer yönleri bulunmaktadır. Fakat Pişeveri'nin hareketi daha geniş kapsamlı ve modern bir düşüncenin ürünüdür. Güney Azerbaycan'ın tarihi süreç içerisinde kaybettiği ekonomik gücünü, tarım ve sanayi faaliyetlerini, dil ve kültür unsurları gibi birçok maddi ve manevi zenginliği yeniden sağlamaya yönelik politikalar yürütmüştür. Pişeveri Azerbaycanlı kavramını birleştirici bir unsur olarak görerek, Azerbaycan halkının İran coğrafyası içerisinde, demokratik bir biçimde yönetilmesini savunmuştur. Halkın refah seviyesinin yüksek olduğu modern bir toplum yapısının inşası için çalışarak, bu uğurda mücadelesini sürdürmüştür.

[97] Ekrem Rehimli, a.g.e. , s. 60-61

A.D.P.'nin yapılan mitingleri halk tabanında geniş katılımlara sahne olmuştur. Halkın da desteğiyle, Güney Azerbaycan'a geniş çaplı bir muhtariyet idaresinin verilmesi fikri talep edilmiştir. Güney Azerbaycan'ın farklı vilayetlerinden gelen 724 kişilik grup tarafından, Tebriz'de halk kongresi toplanmıştır. Daha sonra parti içerisinde yapılan seçimlerle, 39 kişilik milli bir temsil heyeti oluşturulmuştur. Bu halk kongresinde alınan kararlar ile Güney Azerbaycan'da özerk bir yönetimin kurulması ile ilgili fikirler netleşmiştir.[98] Pişeveri bu toplantılardan birinde yapmış olduğu konuşmasında;

"*Biz artık kendi kendimizi idare etmek istiyoruz. Biz Azerbaycan'ı İran'dan ayırmadan iç işlerimizde muhtar olmak istiyoruz*."[99] Diyerek ileride kurulacak olan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yönetiminin fikri temellerini atmıştır.

3.4. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti' nin Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı sürecinde, İran'ın işgal edilmesi ile başlayan siyasi gelişmeler zaman içerisinde, Güney Azerbaycan'da Tahran'dan ayrı bir yönetimin kurulması için gerekli zemini hazırlamıştır. İran yönetiminin siyasi sosyal ve ekonomik alanlarda uygulamış olduğu baskıcı politikalar, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler arasında milli birlik ve özgürlük fikirlerinin temelini atmıştır. Yaşadıkları coğrafyada ekonomik yönden fakirleştirilen, kültürel ve siyasi yönden de asimilasyona maruz kalan Güney Azerbaycan Türkleri, eski refah düzeylerine kavuşmak ve milli kimliklerini korumak adına, Seyit Cafer Pişeveri'nin kurduğu Azerbaycan Demokrat Partisi etrafında birleşmişlerdir. Bu dönemde A.D.P.'nin Sovyet yönetiminden almış olduğu bir destek olmakla beraber, bu destek partinin ihtiyaçları ve araç gereç teminini sağlamaya yönelik kullanılmıştır. Genel itibariyle A.D.P. ile Sovyet yönetiminin olaylara bakış açısı büyük farklılıklar göstermektedir. Sovyet yönetimi Pişeveri yönetimindeki A.D.P'yi sadece İran'ın iç işlerine karışmak için bir araç olarak görmüştür. Pişeveri ve arkadaşları ise milli birlik ve beraberlik

[98] Selçuk Duman, *a.g.e.* , s. 66
[99] Recep Albayrak, *a.g.e.* , s. 104

çatısı altında birleşen Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük mücadelesini savunmuşlardır. Sovyetler yönetiminin bu politikasındaki tek amacı, İran'ın kuzeyinde kurulacak yeni bir oluşumu destekleyerek, bunu İran'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmak olmuştur. Böylece hakim olmak istediği enerji kaynaklarının güvenliğini ve kontrolünü daha kolay sağlamak istemiştir.

A.D.P.'nin politikalarının halk tabanında geniş bir katılım görmesi, parti içerisinde yeni bir hükümet kurma fikrini uyandırmıştır. Güney Azerbaycan' ın sorunlarının ancak oluşturulacak olan yeni hükümet ile çözüme kavuşturulacağı düşünülmüştür. Toplanan halk kongrelerinde alınan kararlar ile Güney Azerbaycan' da yeni bir hükümet kurulacak ise bu kararı ancak halkın kendisi almalıdır fikri esas olmuştur. Pişeveri'nin demokrasi anlayışının bir tezahürü olarak tertip olunan bu kongrelerde yeni bir hükümet kurma fikri için "Son söz halkındır" denilmiş ve karar milli iradeye bırakılmıştır. Savunulan düşünce ile Güney Azerbaycan'ı İran'dan ayrı tutmak istemediklerini bildirmişlerdir. Ancak Türkler'in İran'dan farklı olarak ayrı bir dil, kültür, milliyet ve gelenek gibi değerlere sahip olduğunun bilinmesi ve ayrı bir millet olduklarının farkına varmalarını istemişlerdir. [100]

A.D.P.'nin Halk kongresinde oluşturulan bir milli heyet, seçimleri yapmak için görevlendirilmiştir Yapılan seçimlerde oyların büyük bir çoğunluğunu alan Pişeveri, halk tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.[101] 12 Aralık 1945'te Pişveri yeni hükümeti ilan ettiğini duyurmuş ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti' ni kurmuştur.[102] "21 Azer Harekatı"* olarak adlandırılan bu olay, Güney Azerbaycan Türkleri'nin bağımsızlık mücadelesi içerisinde büyük önem arz etmektedir.

Kurulan yeni hükümetle birlikte kabine üyeleri oluşturulmuştur. Kabinede yer alan kişiler; Başbakanlığa Seyit Cafer Pişeveri , Meclis Başkanlığı'na Hacı Ali

---

[100] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 22-24
[101] Aygün Attar, *a.g.e.* , s. 288
[102] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , s. 204
***** 21 Azer harekatı; Seyit Cafer Pişeveri'nin kurduğu Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluş tarihi olan 12 Aralık 1945 günüdür. Bu tarih İran takviminde 21 Azer 1324'e tekabül etmektedir. Azer İran takviminde 12. ay olan Aralık ayıdır.

Sebüşteri, İçişleri Bakanlığı'na Selamullah Cavid, Maliye Bakanlığı'na Kulan Mirza İlhami, Sağlık Bakanlığı'na Hesen Orengi, Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı'na Rıza Resuli, Adalet Bakanlığı'na Yusuf Ezimi ve Eğitim Bakanlığı'na Muhammet Biriya seçilmiştir. [103]

3.4.1. Demokratik Cumhuriyette Yapılan Toplumsal Reformlar

Seyit Cafer Pişeveri'nin kurduğu yeni hükümet içerisinde yapılan çalışmalar kısa süre içerisinde büyük toplumsal reformlara dönüşmüştür. Yapılan bu toplumsal reformlar sonucunda, Pişeveri ve yeni kurulan hükümeti halk arasında güven ve itibar sahibi olmuşlardır.

Halk arasında büyük çapta destek gören bu reformların başında toprak reformu gelmiştir. Güney Azerbaycan'da ilk defa toprak reformu yapılarak devlete ait topraklar paylaştırılacak çiftçilere tahsis edilmiştir.[104] Tarımsal kalkınmayı esas alan bu reform ile hem köylü topraklandırılmış, hem de devlete ait olan kullanılmayan topraklar işlenerek milli gelire katkı sağlanmıştır.

Bu dönemde kültürel alanda yapılan reformlarda da büyük başarılar sağlanmıştır. Bu süreçte birçok gazete, dergi ve kitap Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bu yayınlar, Güney Azerbaycan'da dil tarih ve kültür alanında büyük ilerlemelere katkı sağlamıştır. Bu yayınların başlıcaları; Tebriz'de yayımlanan Azerbaycan, Veten, Güneş, Azad, Millet, Demokrat, Şafak isimli gazete ve dergiler olmuştur. Bu yayınların Güney Azerbaycan'daki kültürel gelişmelere büyük etkisi olmuştur. Halk arasında, milli bir bakış açısı oluşturması ve demokratik bir toplum yapısına temel oluşturması bakımından büyük katkılar sağlamıştır.[105]

Toplumsal reformların gerçekleştirildiği bu dönemde, mecliste çıkarılan yeni yasalardan birisi de, kadınlara verilen oy kullanma hakkı olmuştur.[106] Yaptığı bu

[103] Selçuk Duman, *a.g.e.* , s. 68 -69
[104] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 24
[105] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , s.260
[106] Arif Keskin, *a.g.e.* , s.24

reform ile Pişeveri, demokratik bir toplum yapısı oluşturmaya yönelik önemli bir adım atmıştır. Onun düşüncesine göre toplumsal ilerleme ancak, toplumsal eşitliğin sağlanmasına bağlı olmuştur.

Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti, eğitim ve kültürel faaliyetlere ayrı bir önem vermiştir. Bu dönemde, Tebriz'de Türkçe yayın yapan bir radyo açılmıştır. 14 Ocak 1946'da çıkartılan genelge ile Azerbaycan dilini geliştirmek ve eğitimde kullanılmasını sağlamak amacıyla, Tebriz'de Azerbaycan Üniversitesi'nin kurulması kararı alınmıştır.[107] A.D.P.'nin yayın organı olarak devam eden "Azerbaycan" gazetesinde, Türkçe yazılar yayınlanmaya başlamıştır. Gazetede yer alan yazılarda, Güney Azerbaycan'da gerçekleştirilen reformlar ve gelişmelerden bahsedilmiştir. Azerbaycan'ın tarihi, zengin dili ve kültürü ile ilgili bilgilerde verilerek toplum içerisinde milli birlik ve beraberliğin arttırılması amaçlanmıştır. [108]

Toplumu ekonomik yönden kalkındırmak ve eski refah seviyesine yükseltebilmek için yapılan çalışmalardan birisi de çıkartılan iş yasası olmuştur. İşçinin hakları güvence altına alınarak sanayi ve tarımsal faaliyetlerde emek sömürüsünün önüne geçilmek istenmiştir. Bir yandan açılan fabrikalar ile de işsizliğin önüne geçmek hedeflenmiştir. Bu dönemde birçok yeni banka açılmakla birlikte, var olan bankalar da millileştirilmiştir. Kişisel hak ve özgürlükler alanında yapılan düzenleme ile bedensel ceza (işkence) kaldırılmıştır. Sosyal devlet anlayışıyla, Azerbaycan caddeleri asfalt yapılmıştır. Yapılan önemli düzenlemelerden birisi de Tebriz'deki cadde ve sokak isimlerinin, Güney Azerbaycan milli kahramanları olan "Settar Han", "Bağır Han" gibi isimler ile değiştirilmesidir.[109] Meşrutiyet Devrimi'nin 41. yılı kutlamaları sebebiyle, Settar Han ve Bağır Han gibi milli kahramanların heykellerinin yaptırılması ve Şah Rıza'nın heykellerinin yerine dikilmesi, Tebriz'de özgürlük ve demokrasi alanında

---

[107] Abbas Vaez Gharahagaji, *a.g.e.* , s. 141

[108] M. Rıza Heyet, "Azerbaycan Milli Hükümetinin Quruluşu ve Dil Politikası", http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/turklukbilimi/165/azerbaycan-milli-hokumetinin-qurulusu-ve-dil-politikasi/#.XMGYsIkzbDd , Nisan, 2019, s. 3

[109] Samira Mırzazad Barıjough, *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1920- 1950)*, Bitlis Eren Üniversitesi , Sosyal Biimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2015, s. 85

atılmış önemli adımlardan birisi olmuştur.[110] Pişeveri dönemi siyasi ideolojinin temel görüşü, demokratik toplum yapısı ve sosyal devlet anlayışı olmuştur. Güney Azerbaycan'da yapılan bu toplumsal reformlar ile kısa zamanda bir çok alanda ilerleme kaydedilmiştir.

Eğitim alanında atılan reformlar içerisinde, 1946 yılı Güney Azerbaycan bütçesine bakıldığında, eğitim-öğretim işleri için ayrılan bütçenin, o yılki İran'ın tüm ülkenin eğitim-öğretim işleri için ayırdığı bütçeden fazla olması, eğitime ve toplumsal ilerlemeye gösterilen değer bakımından önemlidir.[111] Kısa bir süre içerisinde dil, eğitim, kültür, sanat gibi birçok alanda ve toplumsal desteği sağlayarak yapılan bu reformlar, Güney Azerbaycan'ın yeniden kalkınmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Eğitim seviyesini yükseltmek ve okur yazar oranını arttırmak için Pişeveri, köylerde 2000, kentlerde ise 1000'e yakın ilk ve ortaokul inşa ettirmiştir.[112] 1945-1947 yılları arasında Tebriz'de açılan üniversiteye 200'e yakın öğrenci kayıt yaptırmıştır. [113]

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde yapılan birçok reform, sağlam temeller üzerine atılmış ve günümüzde hala işlevini devam ettirir niteliktedir. Günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Tebriz Üniversitesi, o dönemde açılan önemli bir eğitim merkezidir. Yine o dönemde Türkçe yayın hayatına başlayan radyo günümüze kadar devam eden reformlar arasındadır.

Seyit Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan'da kurmuş olduğu demokratik yönetim ve yüklendiği misyon ile Azerbaycan'da yeni bir siyasi ortamın temelini atmıştır. Azerbaycan'ın tarihi süreç içerisinde kaybettiği milli kimlik, dil ve kültürünü yeniden kazandırmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu uğurda vermiş olduğu mücadele, komünizm temelli bir sovyet ideolojisi değil, milli kimlikleri yok

---

[110] Abbas Vaez Gharahagaji, *a.g.e.* , s. 150
[111] Ekrem Rehimli, *a.g.e.* , s. 94
[112] M. Rıza Heyet, *19. Yüzyıldan Günümüze İran'da Basın Yayın Hayatı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 73
[113] Ekrem Rehimli, *a.g.e.* , s. 96

edilmeye çalışılan Güney Azerbaycan Türklerinin hak ve özgürlüğünü savunma mücadelesi olmuştur. Pişeveri'nin milliyetçilik kavramı sadece Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklere mahsus olmamış, farklı etnik unsurları da içerisinde barındıran, hakları ve milli kimlikleri sınırlandırılan tüm etnik unsurlara yönelik olmuştur. Türklüğü içerisinde barındıran bu geniş kapsamlı siyasi düşünceyle, Güney Azerbaycanı bir bütün olarak görmüştür. Azerbaycan'ın zengin tarihini, dilini ve kültürünü içerisinde barındıran bir toplum yapısı oluşturarak, Güney Azerbaycan halkını milli bir şuur etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır.

3.4.2 Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 'nin Dil Politikası

Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulur kurulmaz, milli bir takım faaliyetleri gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Bunların içerisinde, belki de en önemlisi Azerbaycan dili üzerine yapılan çalışmalardır. Azerbaycan dilinin statüsü ve kullanımı ile ilgili milli bir duruş sergilenmiştir. Türkçe'nin resmi işlemlerde ve kültürel alanlarda kullanılması ile seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Milli hükümet, reformları içerisinde eğitim ve dil politikasına ayrı bir önem göstermiştir.[114] Milli meclis tarafından çıkarılan bir genelge ile, Azerice resmi dairelerde ve eğitim kurumlarında resmi dil olarak ilan edilmiştir. Basılan gazete, dergi ve kitaplar Türkçe yayımlanmaya başlamıştır. Dil konusundaki hassasiyet sokak adlarına Türkçe isimler verilmesi ve dükkan tabelalarının Türkçe'ye çevrilmesi ile devam etmiştir[115] 6 Ocak 1946'da çıkarılan kanunla, Türkçe Güney Azerbaycan'da resmi dil olarak ilan edilmiştir. Bu kanuna göre;

- ➢ Türk Dili Azerbaycan'da devlet dili ilan edilmiştir. Çıkarılan kanunlar ve devlet kararları, bundan sonra Türk dili ile yazılacaktır.

[114] Nesib Nesibli, *a.g.e.* , s. 154
[115] Abbas Vaez Gharahagaji, *a.g.e.* , s. 141

- ➢ Tüm devlet dairelerince yapılan resmi yazışmalarda Türkçe kullanılacak, Türkçe olmayan hiç bir belge ve senet resmi nitelikte sayılmayacaktır.
- ➢ Tüm mahkeme işlemleri ve yargılamalar Türk dili ile yapılacak, bu dili bilmeyenler için tercüman sağlanacaktır.
- ➢ Azerbaycan'daki tüm dükkan ve ticarethanelerin tabelaları Türkçe olacaktır.
- ➢ Tüm resmi toplantılar Türkçe yapılacaktır.
- ➢ Türkçe bilmeyenler ve Türk olmayanlar için, bu dili öğrenme imkanı sağlanacaktır.
- ➢ Devlet memurları içerisinde Türkçe bilmeyenler için, Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurslar verilecek ve memurlar 1 saatlik kurs süresince izinli sayılacaklardır.
- ➢ Azerbaycan'da okuyan diğer etnik gruplara kendi dillerinin yanında Türkçe öğrenme zorunluluğu getirilmiştir. [116]

Türk dili politikası, Pişeveri hükümetinin üzerinde en çok durduğu konulardan birisi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde İran rejiminin uyguladığı baskıcı politikalar ile Türk dilinin konuşulması ve eğitim öğretim işlerinde kullanılması engellenmiştir. Pişeveri bu konuda yürüttüğü politika ile milli değerler bakımından sınırlandırılan Güney Azerbaycan halkını, milli bir şuur etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Türk dilinin kullanımına ve statüsüne büyük önem vermiştir.

1941-1946 yılları arası Güney Azerbaycan'da basın-yayın faaliyetleri bakımından zengin bir dönem olmuştur. Şah Rıza rejiminin son bulması ile oluşan yeni ve özgür siyasi ortamda, birçok yeni gazete ve dergi kurulmuştur. Bu gazetelerden birisi olan "Azerbaycan Gazetesi", A.D.P.'nin yayın organı vazifesi görmüş ve yeni hükümetin yapmış olduğu çalışmalar buradan halka duyurulmuştur.

[116] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , 2005, s. 262-263

Bu dönemde yayın yapan 36 gazeteden 15'i Türkçe veya Farsça- Türkçe olarak basılmıştır. Gazetelerin ele aldığı konuların başında yeni hükümetin faaliyetleri, Azerbaycan'ın özerkliği ile milli ve tarihi şahsiyetlerin tanıtılması gibi başlıklar ele alınmıştır.[117]

3.5. Sovyet Rusya'nın İran ile Antlaşması ve İran'ın Güney Azerbaycanı İşgali

Seyit Cafer Pişeveri'nin idaresinde kurulan G.A.D.C.'nin kuruluşunu, İran yönetimi kabul etmeyerek sorunu uluslar alanda çözmek ve büyük devletlerin desteğini almak amacıyla, meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşımıştır. Meseleye taraf olan her iki ülkenin de duruma ilişkin bakış açıları oldukça farklı olmuştur. Tahran yönetimi konuyu bir iç mesele olarak görmüş ve ülke bütünlüğü sorunu olarak algılamıştır. Sovyet yönetimi ise Pişeveri ve hükümetini desteklemekle beraber, bu durumdan faydalanmak düşüncesi içerisinde olmuştur. Sovyet yönetimi kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Güney Azerbaycan meselesini İran'a karşı bir dış politika aracı olarak kullanmıştır.[118] Sovyetlerin bölge üzerindeki tek amacı İran'ın kuzeyindeki zengin enerji kaynaklarına hakim olma düşüncesi olmuştur. İran yönetimi Birleşmiş Milletler'e yapmış olduğu başvuruda, sorunun iç mesele olarak algılanması gerektiğini belirtmiş ve Güney Azerbaycan'da yaşanan gelişmeleri, Sovyet yönetiminin ülkeye müdahalesi olarak görmüştür. Bu sebeple İran, Güney Azerbaycan'da A.D.P'nin yapmış olduğu tüm faaliyetlerin, Sovyet yönetimi tarafından yürütüldüğünü düşünmüştür. [119]

G.A.D.C. Başbakanı Seyit Cafer Pişeveri, 28 Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler kuruluna yapmış olduğu başvuruda, durumun Güney Azerbaycan'ın bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi olduğunu, Güney Azerbaycan halkının kendi devletini kurma ve onu yönetme hakkı olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan

---

[117] M. Rıza Heyet, *a.g.e.* , 2005, s. 77
[118] Cemil Hasanlı, *a.g.e.* , 1998, s. 214-220
[119] Gholamreza Poorbagher, *İran'da 1979 Devriminden Sonra Egemenlik ve İktidar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 63

Demokratik Cumhuriyeti'nin tanınmasını ve herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan Azerbaycan halkının kendi idaresini oluşturma hakkının verilmesinin ve bu hakkın güvence altına alınması talebinde bulunmuştur.[120] Fakat Pişeveri'nin bu başvurusu ve talebi Birleşmiş Milletler tarafından dikkate alınmamıştır.

3.6. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Yıkılması

Seyit Cafer Pişeveri, halktan aldığı büyük destek ile faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir. 1 yıl gibi kısa süren hükümeti döneminde, siyasal, sosyal ekonomik ve kültürel alanlarda birçok reformlar gerçekleştirmiştir. Halkla bütünleşen Pişeveri Güney Azerbaycan meselesini, özerklik ve özgürlük mücadelesi olarak görmüş ve bu uğurda mücadelesini sürdürmüştür. Demokratik bir toplum yapısı yaratma düşüncesi siyasi yaşamının temelini oluşturmuştur.

1945 Aralık'ta İran'da yaşanan hükümet değişikliği ile başbakanlığa Ahmed Kavam gelmiştir. Ahmed Kavam, partiler arasındaki meselelerin müzakereler yoluyla barışçıl bir şekilde çözülebileceğini belirtmiştir. Kavam döneminde İran'da, diğer dönemlere nispeten daha demokratik bir süreç başlamıştır. Uluslararası ilişkilerde de Kavam, Amerika ve Sovyet Rusya ile ikili ilişkileri geliştirme çabası içerisinde olmuştur. 18 Şubat 1945'te tarihinde Kavam oluşturduğu bir heyet ile Sovyet Rusya ile görüşmek ve sorunlara çözüm bulabilmek için Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapılan ikili görüşmeler olumlu geçmiş ve bu ziyaret Sovyet Rusya ile İran arasında yapılan bir antlaşma ile sona ermiştir. Bu antlaşmaya göre, İran'ın kuzeyinde bulunan petrol sahalarından çıkarılan petrollerin 50 yıllık süre ile Sovyet Rusya'ya satılması kararı alınmıştır.[121] Bu antlaşma iki devlet arasında bir petrol antlaşmasından çok, Güney Azerbaycan meselesinin çözümü için İran'ın, Sovyet Rusya'ya sunduğu planın bir parçasıdır. Bu planı kabul etmekle, Sovyet Rusya çıkarları doğrultusunda bir siyaset izlemiştir.

---

[120] Şevket Tagıyeva, Ekrem Rehimli, Samed Bayramzade, *Güney Azerbaycan*, Orhan Yay. , Bakü, 2000, s. 236-237

[121] Abbas Vaez Gharahagaji *a.g.e.* , s. 152-153

Kavam başbakanlığa geldikten sonra, Güney Azerbaycan meselesinin çözümü için uluslararası bir siyaset izlemiştir. Bu konudaki desteği de başta A.B.D. olmak üzere batılı devletlerden beklemiştir. A.B.D., İran ile yakından ilgilenmekle beraber Güney Azerbaycan meselesini B.M.'de çözmeye çalışmış ve bu konuda diğer ülkelere baskıda bulunmuştur. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ve Sovyetler yönetiminin bölge üzerinde yürüttüğü politika A.B.D.'nin çıkarlarına aykırı olmuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan A.B.D., meselenin bir an önce çözülmesi için harekete geçmiştir. Başta A.B.D. ve İngiltere olmak üzere, B.M.'de bu konuda Sovyet Rusya'ya büyük baskılar yapmıştır. Tüm bu baskılara rağmen Rusya, İran'da bulunan askeri gücünü çekmeye yanaşmamıştır.[122]

B.M.'de çözüm bulamayan Güney Azerbaycan meselesi, İran hükümetinin Moskova'ya yapılan ziyareti ve imzalanan petrol antlaşması sonucu çözüme kavuşmuştur. Bu ziyaret neticesinde İran, Sovyet Rusya'yı askeri gücünü çekmek konusunda ikna etmiştir. Yapılan ikili antlaşma sonucu Moskova yönetiminin yaptığı açıklama ile, Güney Azerbaycan meselesini artık İran'ın bir iç meselesi olduğunu belirtmiştir. Sorunun, İran yönetiminin belirleyeceği ve kanunların öngördüğü şekilde çözülmesini kabul ederek askeri gücünü çekme kararı almıştır. [123]

Sovyet Rusya'nın İran'dan askeri gücünü çekme kararını almasından sonra Pişeveri'nin mecliste yapmış olduğu gizli oturum ile kurtuluş için seçenekler aramıştır. Bu seçeneklerden birisi de Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhak etmek olmuştur. Fakat bu seçeneğin Türkiye'ye uluslararası alanda zarar verebileceğini düşünen Pişeveri, Türkiye'nin desteğini alarak bağımsızlık ilan etmek düşüncesinde olmuştur. Bu amaç ile Türkiye'ye bir heyet gönderen Pişeveri, heyetin Ankara'da 3 ay süre ile beklemesine rağmen, Türkiye'den herhangi bir cevap alamayacak geri dönmüştür. [124] Uluslararası alanda destek bulamayan G.A.D.C. yönetimi, meselenin çözümünde İran ile baş başa kaldığını anlamıştır. İran yönetimi ise Sovyet Rusya'yı Güney

[122] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 26
[123] Gültekin Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik bağlamında İran- Azerbaycan İlişkileri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara, 2013, s. 34
[124] Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri* , Bilgeoğuz Yay. , İstanbul, 2010, s. 87

Azerbaycan'dan uzaklaştırması karşılığında aldığı Amerikan desteği ile Güney Azerbaycan'ı işgal için hazırlıklara başlamıştır.

3.7. İran'ın Güney Azerbaycan'ı İşgali

Sovyetler rejiminin İran'daki askeri kuvvetini geri çekmeyi kabul etmesinden sonra Pişeveri, İran yönetimi ile görüşmeler yapmak üzere Tahran'a gitmiştir. Yapılan ikili görüşmeler ve karşılıklı talepler 15 gün kadar süren müzakereler sonucunda olumsuz sonuçlanmıştır. Azerbaycan hükümeti ve Tahran hükümeti arasında Güney Azerbaycan meselesi bir çözüme kavuşturulamamıştır. Meseleyi siyasi olarak çözemeyen İran başbakanı Kavam, yayımladığı bir genelge ile, 15. dönem meclis seçimleri yapılacağını ve bu hususta emniyetin sağlanması için Güney Azerbaycan da dahil olmak üzere tüm eyaletlere takviye askeri birlikler göndereceğini açıklamıştır. İran yönetimi yavaş yavaş Azerbaycan'a düzenleyeceği saldırının hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. 10 Aralık 1946 tarihinde saldırıya geçen İran birlikleri, Güney Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir.[125] İran işgal ordusunu, Amerikalı bir general olan "Norman Schwartzskopf" komuta etmiştir. İran askeri birliklerinin Güney Azerbaycan topraklarını işgali kanlı bir şekilde sonuçlanmıştır. 25 bine yakın Güney Azerbaycan vatandaşı bu olaylarda yaşamını yitirmiştir. İşgal sonrası kurulan mahkemelerde, 2500 kişi idam cezası ile cezalandırılırken, 8 bine yakın kişi mahkemelerde ağır cezalar ile yargılanmıştır. Binlerce kişi Farsların bulunduğu bölgelere göç etmeye zorlanmıştır. Yaşanan bu yıkım sürecinde Pişeveri hükümeti tarafından oluşturulan tüm yapılar dağıtılmıştır. Mecliste bulunan tüm kitaplar, kütüphaneler ve Türkçe dilinde yazılmış tüm eserler yakılarak yok edilmiştir. 3 gün süren bu kanlı işgal sonucunda, 12 Aralık 1946'da İran ordu güçleri Tebriz kentini ele geçirmişlerdir. Böylece Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkılarak siyasi yaşamı son bulmuştur.[126] Güney Azerbaycan'ın işgali sırasında yapılan katliamlara dair rakamsal farklılıklar

[125] Abbas Vaez Gharahagaji, *a.g.e.* , s. 159-161
[126] Arif Keskin, *a.g.e.* , s. 27

belirtilmektedir. Aygün Attar 30 bin ile 50 bin arasında kişinin katledildiğini, 200 bin kişinin de sürgüne maruz kaldığını belirtmekte iken,[127] Cemil Hasanlı, Tebriz'in işgalinin ilk bir haftasında 3 binden fazla kişinin katledildiğini ve 11 binden fazla kişinin ise tutuklandığını belirtmektedir.[128] İran yönetimi işgal sonrası süreçte Güney Azerbaycan milli hükümetinin Türkçe ile ilgili yapmış olduğu tüm çalışmaları ve eserleri de yok etmiştir. Kültürel ve eğitim alanlarında sınırlandırmalar yapılarak, Azerbaycan Türkçesi yasaklanmıştır. Daha önceden verilmiş olan Türkçe yer isimleri değiştirilerek, yerlerine Farsça isimler verilmiştir.[129]

Seyit Cafer Pişeveri, İran ordusunun Güney Azerbaycan'da yaptığı bu büyük katliamlar neticesinde, sınırı aşarak Kuzey Azerbaycan'a geçmiştir. Buradan destek bulmak amacıyla birçok arkadaşı ile beraber Moskova'ya geçmiş, ancak beklediği desteği görememiştir. Bundan sonraki dönemde Bakü'de yaşamaya başlamıştır. 1947 yılında Bakü'den Şamahı kentine giderken, Ermeni bir sürücünün kullandığı otomobil ile geçirmiş olduğu şüpheli bir trafik kazası ile yaşamı sona ermiştir. [130]

İran'ın Güney Azerbaycan'ı işgali, 1 yıl kadar süren Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Pişeveri'nin siyasi yaşamını sonlandırmıştır. Kısa süre içerisinde yapılan tüm reformlar sonlanmış ve Güney Azerbaycan yine eski haline döndürülmüştür. Fars ideolojisi içerisinde yaşamaya mecbur bırakılan Güney Azerbaycan Türkleri, günümüzde hala Türk dilinden ve milli değerlerinden mahrum olarak yaşamaktadırlar.

3.8 Güney Azerbaycan Meselesi ve Türkiye

Türkiye'nin Güney Azerbaycan meselesine yaklaşımı, genel olarak Sovyet Rusya ile olan ilişkileri neticesinde şekillenmiştir. Dönemin siyasi gelişmeleri

---

[127] Aygün Attar, *a.g.e.* , s. 56
[128] Cemil Hasanlı " Güney Azerbaycan Milli Harekatı", Türkler ansiklopedisi C.20 , Ankara, 2002, s. 650
[129] Vagif Mustafayev, "Güney Azerbaycan Türklerinde Milli Şuurun Uyanması" *Azerbaycan Türkleri Dergisi*, Yıl 1, sayı.2 , 1989, s. 38-39
[130] Samira Mirzazad Barıjough , *.a.g.e.* , s. 88

Türkiye'nin Güney Azerbaycan meselesine gerektiği kadar önem vermesine engel olmuştur. Ülke sınırları dışında yaşanan gelişmeler yakından takip edilirken, milli menfaatler doğrultusunda politikalar izlenmiş ve meselelere bu açıdan yaklaşılmıştır.

1920 yılında T.B.M.M.'nin imzaladığı Gümrü Antlaşması[131] ve 1921 yılında Sovyet Rusya ile imzalanan Türk- Sovyet Dostluk Antlaşması ile Türkiye, Misak-ı Milli çerçevesinde doğu sınırlarını güvence altına almıştır. Ankara hükümeti attığı bu adımlarla Sovyetler ve İran'ı da kapsayan geniş çapta bir barış ortamı oluşturmayı hedefleyerek, uluslararası alanda barışçıl bir siyaset amaçlamıştır. 1921 yılında T.B.M.M. Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek), mecliste yaptığı bir konuşmada; "*İran milletiyle birbirimize karşı uyguladığımız siyaseti saptamak ve dostluk ilişkilerini güçlendirmek üzereyiz"*[132] diyerek, uluslararası alanda izlenilen barışçıl politikaya vurgu yapmıştır. Milli mücadele dönemi Türkiye ve İran arasında karşılıklı güven ve ilişkilerin geliştirildiği bir dönem olmuştur.

Milli mücadele döneminden zaferle çıkan Ankara hükümeti Tahran'a bir büyükelçi tayin etmiştir. Fakat Türkiye'nin bu hamlesi İran'da, Güney Azerbaycan Türklerine yönelik bir endişenin doğmasına sebep olmuştur. İran bu dönemde dış politikada güçsüz bir sürece girmiş ve Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Öyle ki Rıza Han duyduğu bu endişeyi Tahran ateşesine şu sözlerle ifade etmiştir; "*Öyle zannediyorum ki Türkiye'nin İran Azerbaycan'ında gözü vardır. Burasını almak ister… Evet Azerbaycan halkı Türk'tür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakıa, şimdi Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zattır. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine İttihat ve Terakki hükümetinin siyasetini benimseyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatınız iki koldan Azerbaycan'a doğru yönelmiştir. Gerektir ki Türkiye Azerbaycan'ı er geç alsın.*[133]

1926 yılında Türk- İran antlaşmasına ek olarak yapılan bir protokolle, taraflardan birinin işgale uğraması halinde, diğer taraf işgali önlemek için harekete

---

131 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945,* C. I , T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000, s. 19-23

132 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* T.T.K. Yayınları, C. I, Ankara, 1995, s. 251

133 İsmail Arar, "Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları", Belleten, T.T.K. Yayınları, C. 45, Sayı 177, Ankara, 1981, s. 16

geçecek eğer önleyemezse iki tarafında çıkarlarına uygun olarak durumu gözden geçirecek ve ona uygun müdahale edecektir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü bu protokolü şu sözlerle değerlendirerek; *"Komşumuz İran'la yaptığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temasları ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi olacaktır*."[134] Demiştir.

Şah Rıza Pehlevi iktidarı döneminde Güney Azerbaycan'da yürütülen Farslaştırmaya yönelik politikalar, Türk hükümeti tarafından tespit edilerek durum bir çok kez raporlandırılmış ve yetkili makamlara sunulmuştur. Van Hudut Komiserliği tarafından hazırlanan bir raporda durum şu şekilde ifade edilmektedir;

"…Aslen Türk olan Kaçar sülalesinin son şahsını ıskat ederek yerine Pehlevi Hanedanını getirmeleri aslen Türk olan Azerbaycan'da derin bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Azerbaycan'ı temsil ettirmek bunlara Fars olduklarını telkin gayesini takip eden bugünkü İran başındaki İngiliz oyuncağı Rıza Han'ın teşvikiyle Azerbaycan'ı Acem yapmak için çok uğraşmaktadırlar.

Azerbaycan'daki mekteplerde Türkçe tedrisatın men edildiği, Fars şairlerinin Azerilerin esasen Fars oldukları hakkındaki telkinleri mevkufken haber alınmıştır. Kürt, Ermeni, Asur mukareneti için Tebriz'deki İngilizlerin, Urmiye'de Amerikalıların çalışmakta oldukları muhakkaktır." [135]

Güney Azerbaycan meselesine dair dönemin önemli bir belgesi olarak Birinci Umumi Başmüfettişlik Müşaviri'nin 1933 yılındaki Türkiye- İran Daimi Hudut Komisyonu toplantısı sonrasında bölgede yaptığı gezi ve izlenimler sonucu yazmış olduğu rapordur. Orada bulunduğu süreçte Azerbaycan Türkleri'nin durumu hakkıda geniş bir inceleme yapma imkanı bulmuştur. 13 Ocak 1934 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye sunulan bu raporda dikkat çeken hususlar şunlardır;

---

[134] Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991, s. 192-193

[135] Barış Metin, "Türk İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)" , *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl.16, Sayı.2, Ankara, Ağustos, 2012, s. 179

1. Azerbaycan Türkleri, Türkistan Türkleri yolu üzerinde yer almaktadır. Onların milli kimliklerini muhafaza etmesi bakımından ve Türkiye'de oluşan toplumsal inkılapların, milliyetçilik hareketlerinin kolaylıkla geniş Türk topluluklarına intikali bakımından önem taşımaktadır. Bu sebeple Azerbaycan Türkleri, Türkler arasında mili bağların tesisini kolaylaştırmakta ve kültür birliği sağlamaktadır.

2. Türkiyenin doğusunda, Türklerin farklı etnik unsurlar ve dil gruplarıyla birlikte yaşamaları, onların yabancılardan daha kolay ayırt edilmelerine ve milli kimliklerine daha sıkı bir bağla bağlanmalarına sebep olmuştur.

Raporun ilerleyen kısımlarında Güney Azerbayan bölgesi için Türk diliyle ilgili yapılacaklara dair şu hususlar yer almaktadır;

1. Tebriz kendi tarihi ve önemli bir Türk merkezidir. Burada Türk okulları açabilmek için, aydın bir sınıf yetiştirilmeli ve bu bölgeye yerleştirilmelidir.

2. Türkçe eğitim ve öğretimin, açılacak okullarda Fransızca eğitimi adı altında ve İran rejiminin tepkisini çekmeden yapılması sağlanmalıdır.

3. İstanbul'daki ve Ankara'daki üniversitelerde Türk diline dair bilimsel yazılardan oluşan bir dergi çıkartılmalıdır. Bu dergi Türklerin yaşadığı ülkelere gizlice sokularak bu yazılar ulaştırılmalıdır.

4. Türk halk edebiyatında yer alan roman ve hikayeler bu ülkelerde ucuza satılmalıdır. İran Türkleri ile kültür birliğini güçlendirmesi açısından Van ilinde bir okul açılması ve mecmua yayınlanması büyük fayda sağlayacaktır.

5. İran sınırındaki Türk şehirleri imarlaştırılarak, İran Türkleri ile ticari ilişkiler güçlendirilmelidir.

6. Azeri Türklerine karşı Türkiye'nin elinde bulunan manevi üstünlük korunmalı ve geliştirilmelidir. Böylece İran'dan Türkiye'ye göçen Türkler arasında ülkenin gelişmişliği pekiştirilecektir.[136]

İran hükümetinin Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde uyguladığı baskıcı politika, Türkler arasında birlik ve beraberlik duygusunun güçlenmesini sağlamıştır. Türkçe konuşmaları yasaklanan, milli kültür ve değerlerinde uzak tutulmaya çalışan Türkler, tüm bu engellemelere ve baskılara milli bir şuurla hareket ederek karşı durmuştur. İran rejimi en çok Türk dilinin kullanımıyla ilgili baskıcı bir politika gütmüştür. Buradaki amacı, eğitim ve günlük konuşma dilinde Farsça'yı etkin kılarak asimilasyon politikasına hız kazandırmak olmuştur. Türk dilinin bölgedeki varlığı milli bir şuur oluşturmuş ve devam eden bu asimilasyon politikasına karşı bir duruş sergilenmiştir. Bu bakımdan Türklerin bölgedeki varlığı Türk diliyle eşdeğer olarak görülmüştür ve bu konuda atılacak her adım Türk varlığının geleceği açısından büyük önem arz etmektedir.

G.A.D.C.'nin kuruluşu ve gelişimi süreci Türkiye'nin, Sovyet Rusya ile ilişkilerinin gergin olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu bakımdan Güney Azerbaycan meselesine bakış açısını Sovyet Rusya ile olan ilişkileri şekillendirmiştir. Gergin devam eden ikili ilişkilerine Güney Azerbaycan meselesini de eklemek istememiş ve Sovyet Rusya'nın tepkisinden çekinmiştir.

G.A.D.C. hükümetinin seçerek Ankara'ya gönderdiği heyet, 3 ay süreyle bir görüşme yapabilmek için beklemiştir. Güney Azerbaycan yetkilileri, askeri ve siyasi bilgileri Türkiye'ye sunmak ve meseleye uluslararası bir netice almak için uzun çabalar sarf etmiştir. Fakat Türk hükümetinin görüşmeye olumlu bakmaması sebebiyle, 3 ay süreyle bekledikleri Ankara'dan uçakla geri gönderilmişlerdir.[137]

G.A.D.C.'nin kuruluşuna ve siyasi temellerine yönelik birçok farklı görüş bulunmakla beraber temel olan iki görüşü vermemiz meseleyi kıyaslamak yönünden faydalı olacaktır. Fahir Armaoğlu 20. y.y. siyasi Güney Azerbaycan'daki gelişmeleri

---

[136] B.C.A. ,030, 10,261.769.1
[137] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s.101-102

Sovyetlerin İran'a yerleşme siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. G.A.D.C.'ni, Sovyet askerlerinin desteğiyle kurulan komünist temele dayalı bir yapılanma olarak tanımlamıştır. Bu hamleyi Sovyet Rusya'nın Basra körfezine ve İran'a hakim olma planının bir parçası olarak görmüştür.[138]

Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası adlı eserinde verdiği bilgilerde Azerbaycan Türklerinin İran'da özerk Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan ettiğini söylemiştir. Kısa sürede yapılan faliyetlere değinen, Saray Türkçe eğitim öğretim ve Türk dili ile ilgili yapılan çalışmaların önemine vurgu yapmıştır.[139]

M. Metin Ören ise G.A.D.C.'nin temelini oluşturan A.D.P'nin ve aldığı kararların halk tabanına dayandığını ifade etmiştir. Pişeveri ve hükümetinin halkın iradesiyle ortaya çıkan ve milli temellere dayanan bir hareket olduğu savunmuştur. İran'da Şahlık rejimine karşı olan herkes komünist adıyla damgalandığını söyleyen Ören, Türkiye'nin G.A.D.C. hükümetine karşı tutumunu eleştirerek, Güney Azerbaycan meclisinde alınan milli kararların görmezden gelindiğini belirtmiştir.[140]

Güney Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeler Türk basınında geniş yer bulmuştur. İran merkezi hükümetine karşı başlatılan bu özerk hareket Türk hükümeti tarafından da dikkatle takip edilmiştir. A.D.P.'nin kuvvetleri kontrolü ele geçirmek için, Tahran eyaletinin telefon ve tegraf bağlantısını kesmişlerdir. Şahitlerin anlatımına göre ise Rus kamyonları tarafından Azerbaycan halkına mühimmat ve silah dağıtımı yapılmıştır.[141] 9 Aralık tarihli bir diğer haberde ise meydana gelen gelişmelere yer verimiş ve Azerbaycan'daki asilerin Hazar Denizi'ndeki Pehlevi Limanı'nı işgal ettikleri yazılmıştır.[142] "*İran'da Neler Oluyor*" başlıklı gazete haberinde ise, Güney Azerbaycan'a girmeye çalışan İran kuvvetlerine Sovyet Rusya tarafından engel olunması durumu ele alınmıştır. Yazının devamında, İran'da Sovyet kuvvetlerinin bulunmasının haksızlığı dile getirilmiş ve Sovyetlerin bölgeye

[138] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* , s. 426- 427
[139] Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası,* Acar Yayınları, İstanbul, 1988, s. 77
[140] M. Metin Ören, *a.g.e.* , s. 104
[141] Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1945, s. 1
[142] Cumhuriyet Gazetesi, 9 Aralık 1945, s. 1-3

göndereceği yeni kuvvetlerin İran'da büyük iç karışıklıklara sebep olabileceği belirtilmiştir.[143]

Tüm bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni endişeye sevk etmiş ve artan Sovyet tehdidine karşı tedbir alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye, Güney Azerbaycan meselesine bu tehdidin gölgesinde aldığı kararlarla yanaşmış ve o dönem için gereken önemi gösterememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 25 Temmuz 1946 tarihinde almış olduğu bir kararla İran'da Sovyetler etkisiyle meydana gelen gelişmelere karşı bazı tedbirler almıştır. Güney Azerbaycan'da yayınlanan "Azad Millet" ve "Azerbaycan" isimli gazetelerin, Sovyet işgaline yardım ettikleri, bolşevik ve komünist ideolojiyi savundukları gerekçesiyle ülkeye girişi yasaklanmıştır. Bu karar 1952 yılında sadece "Azerbaycan" isimli gazete için tekrar alınmış ve komünist Tudeh Partisi tarafından yayımlanan bu gazetenin yurda sokulması ve dağıtılması yasaktır, denilmiştir.[144]

Yasaklanan bir diğer yayın ise, Murtaza Nizamettin Tebrizli'nin "*Bugünkü Azerbaycan Davası Esas ve Sebepleri*" adlı eseri olmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 3 Ocak 1947 tarihli kararı ile bu kitabın da yurda girişi ve dağıtılması yasaklanmıştır. Bu karar dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanmıştır.[145]

Türk basını G.A.D.C.'nin yapmış olduğu reformlara ve kültürel gelişmelere de yeterince yer vermemiştir. G.A.D.C.'nin Türk dilinin kullanımı ile ilgili atılan önemli adıma sade bir şekilde yer verilerek, "*Azerbaycan Hükmeti Türkçeyi resmi dil ilan etti. Bütün eserler artık bu dilde basılacaktır*." haberiyle kamuoyuna duyurmuştur.[146]

Başta Türk Hükümeti olmak üzere Türk basını da Güney Azerbaycan'da meydana gelen gelişmelere milli bir tavırla yanaşmayarak, meseleye Sovyet tehlikesi ve komünizm tehdidinden çekinen bir yaklaşımla bakmıştır. Bu şekilde kendine göre

---

[143], Necmettin Sadak, "İran'da Neler Oluyor", Akşam Gazetesi 2 Aralık 1945, s.
[144] Sadık Sarısaman, "Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* Güz 2018, s. 170
[145] B.C.A. , 030/18/01/02/ 112/ 85/4.
[146] Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945, s. 3

tedbirler alan Türk hükümeti Sovyet tehlikesinden uzak bir dış politika siyeseti izlemiştir. Bu dönemde Türk hükümetinin uluslararası alanda izlediği barışçıl politika Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini şekillendirmiş ve Güney Azerbaycan meselesiyle ilgili olaylara yaklaşırken, Sovyet Rusya ile ilişkilerinin bozulmamasına özen göstermiştir. Bu bakımdan Güney Azerbaycan meselesini İran'ın iç meselesi olarak görmüş ve bu hareketi Sovyet destekli bir yapılanma olarak algılamıştır. Güney Azerbaycan'daki gelişmelere kayıtsız kalınmış ve özellikle Türkçenin Güney Azerbaycan'da resmi dil olarak ilan edilmesinin önemi kavranamamıştır. Dil bir milletin, milli ve manevi değerlerini gelecek nesillere aktaran en önemli kültür aracıdır. Bu bakımdan Türkçenin Güney Azerbaycan coğrafyasında konuşulması, bu bölge ile kurulacak olan kültür köprüsünün temel taşı olarak sayılabilir. G.A.D.C. Hükümetinin yapmış olduğu reformlar, Türk Hükümeti tarafından tam olarak anlaşılamamış ve gereken önem gösterilememiştir.

SONUÇ

Uzun bir süre Türk idaresinde olan İran ve Güney Azerbaycan bölgesi, 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasıyla Fars rejiminin etkisi altına girmiştir. Pehlevi iktidarının yönetimi ele geçirmesiyle, başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere, İran içerisindeki tüm Türk unsuru tehdit olarak görmüş ve buna yönelik asimilasyon politikası izlemiştir. Tarihsel süreç içerisinde İran'da yaşayan Türkler arasında meydana gelen bağımsızlık hareketleri içerisinde, şüphesiz en geniş kapsamlı ve teşkilatlı yapıya sahip olanı, Seyit Cafer Pişeveri yönetiminde kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yönetimi olmuştur. 1945- 1946 yılları arasında faaliyet gösteren bu oluşum, İran Türkleri içerisinde milli bilincin aşılanması, demokratik bir toplum yapısının oluşturulması ve Türk dilinin kullanılması için vermiş olduğu mücadele açısından büyük önem arz etmektedir. 1 yıl gibi kısa bir süre içerisinde yapılan bir çok reform, Güney Azerbaycan'ın maddi ve kültürel alanlarda kalkınmasına büyük katkılar sağlamıştır. Halkın büyük desteğini alan Pişeveri ve hükümeti, Güney Azerbaycan Türklerinin demokratik, özerk ve milli bir şuurla yaşaması için büyük mücadeleler vermişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen işgal süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler Güney Azerbaycan coğrafyasını büyük ölçüde etkilemiş ve şekillendirmiştir. İran ve Rusya arasında yapılan petrol antlaşmasıyla Güney Azerbaycan Türklerinin durumu, bir iç mesele olarak görülmüş ve Rusya tarafından İran'ın çözümüne bırakılmıştır. Bu petrol antlaşması, Rusya'nın bölgedeki emellerini sonlandırmamış, aksine İran'dan daha büyük ölçüde petrol getirisi elde etmesini sağlamıştır. Güney Azerbaycan sorunu bu iki devletin çıkar çatışması arasında bir yapılanma olarak ortaya çıkmış ve sonrasında da yine bu devletlerin siyasi planları sonucunda, İran'ın askeri müdahalesi ile son bulmuştur. İran, hareketi kanlı bir şekilde bastırarak, 1946 yılında Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin siyasi yaşamını sonlandırmıştır.

Türkiye, bu siyasi süreçte meydana gelen gelişmelere uzak bir dış politika izlemiş ve meselenin çözümüne katkı sağlayamamıştır. Bu dönemde artan Rus baskısı, Türkiye'nin Güney Azerbaycan meselesine uzak bir siyasi tutum sergilemesinin temel nedeni olmuştur. Dönemin Türk hükümeti, dış politikada oluşabilecek bir Rus baskısından çekinmiş ve Güney Azerbaycan meselesine gereken ölçüde müdahil olamamıştır. İran-Rus antlaşması sonucu, Pişeveri'nin Ankara'ya yaptığı ziyaretin karşılıksız bırakılarak geri gönderilmesi de bunun en net göstergesi olmuştur.

İkinci. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler ve jeopolitik değişiklikler, Güney Azerbaycan Türkleri arasında ulusal kimliğin gelişimi ve şekillenmesi üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Kuzey Azerbaycan'daki aydınların Güney Azerbaycan'a geçmeleri ile buradaki Türk nüfus arasında milli birlik ve beraberlik duygusunun gelişimi büyük ölçüde gelişme göstermiştir. Fars kültürü içerisinde sistemli bir asimilasyona maruz kalan Güney Azerbaycan Türkleri, bölgedeki gelişmelerden etkilenmiş ve milli bilince dayalı bir yönetim organizasyonu etrafında birlemişlerdir. G.A.D.C. ,bu bilincin en net göstergesi olarak ortaya çıkmış ve kısa sürede kültürel ve siyasi bir çok gelişmenin temelini atmıştır.

Güney Azerbaycan coğrafyası günümüzde hala önemli bir Türk nüfusunu barındırmaktadır. Bu bölge ile kurulacak olan siyasi ve coğrafi bağlar, bölgedeki Türk nüfusunun varlığını pekiştirecek ve Türk Dünyası'nın geleceğine büyük katkılar sağlayacaktır.

Güney Azerbaycan, jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir bölgede yer almaktadır. Orta Asya'ya uzanan ticaret yolları ve zengin enerji kaynakları üzerinde bulunan bu bölgenin, Türkiye için önemi büyüktür. Kurulacak coğrafi bağlar ile, Orta Asya'dan Batı'ya sevk edilecek enerji naklinin, bir Türk köprüsü üzerinden olması muhtemeldir. Bu nedenledir ki Güney Azerbaycan coğrafyasına yönelik küresel ve bölgesel politikalar geliştirilmeli ve bölgenin Türkiye ve Türk Dünyası için önemi kavranmalıdır.

Güney Azerbaycan, doğu batı ekseninde Türkiye ile Orta Asya, kuzey güney ekseninde ise Kafkaslar ile Basra Körfezi arasında bir geçiş koridoru görevi görmektedir. Uluslararası alandaki bu önemli coğrafya sadece Türkiye için değil, enerji kaynakları ve ulaşım yollarına hakim olmak isteyen diğer devletlerin de odak noktasında yer almaktadır. Bu coğrafyanın hakimiyeti, uluslararası alanda kazanılmış önemli bir güç unsuru olarak ele alınabilir.

Söz konusu coğrafyanın kontrolünün Avrasya'nın geniş bölgelerini de etkisi altında tutması sebebiyle başta Rusya olmak üzere, diğer küresel güçler de bölgeye dair çıkarlarını belirgin ölçüde gösteren siyasi adımlar atmışlardır. Rusya'nın başta A.B.D. ile olmak üzere giriştiği bu siyasi mücadele, enerji kaynakları ve Basra Körfezi'ne ulaşım gibi temel eksenler üzerinde yer almaktadır. Bu coğrafya, önemi itibariye küresel ve bölgesel politikalara yön vererek, uluslararası güç dengelerini değiştirebilecek ölçüde büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA / BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

B.C.A. 030, 10,261.769.1.

B.C.A. 030/18/01/02/ 112/ 85/4.

Gazeteler

Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1945.

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945.

Kitaplar

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991.

Albayrak, Recep, *Türkler'in İran'ı,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

Araz Macit, *Güney Azerbaycan Türklüğünün Özgürlük Mücadelesi Yolunda Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı,* 2. Baskı, Sonçağ Yayınclık, Ankara, 2014.

Arazoğlu, *Muxteser Azerbaycan Tarihi*, Bütöv Azerbaycan Birliği, Bakü, 1999.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

Attar, Aygün, *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yayınları, Ankara, 2006.

Çolak, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları. , İstanbul, 2018.

Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Duman, Selçuk, *Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak Ve Özgürlük Mücadelesi,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

Gömeç, Saaddettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,* Akçağ Yayınevi, Ankara, 2015.

Güneyli, Araz, *Birinci Pehlevi (1924-1941),* Turan Yayıncılık. , Sayı 5, İstanbul, 2005.

Hasanlı, Cemil, *Güney Azerbaycan Milli Harekatı*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, 2002.

Hasanlı, Cemil, *Güney Azerbaycan: Tahran-Bakü-Moskava Arasında, (1939-1945),* Diplomat Yayınevi, Bakü, 1998.

Hasanlı, Cemil, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, (çev. Ekber N. Necef), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Kafkasyalı, Ali, *İran Türkleri*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2010.

Karatay, Osman, *İran ile Turan,* Ötüken Yayıncılık, Ankara, 2012.

Ören, Mehmet Metin, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, 1980.

Özey, Ramazan, *Dünya ve Ülkeler Çoğrafyası*, 1.Baskı, Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1997.

Özgüdenli, Osman Gazi, İran- Tarih Fetihten Safevilere Kadar, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, 2000.

Rehimli, Ekrem, *Güney Azerbaycan'da Milli Demokratik Harekat*, Mega Neşriyat, Bakü, 2003.

Resulzade, Mehmet Emin*, İran Türkleri*, (çev. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.

Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası,* Acar Yayınları, İstanbul, 1988.

Saray, Mehmet, *Quzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarixi*, Bakü, 2009.

Shaffer, Brenda, *Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği,* (çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov), 1.Baskı, İstanbul Bigi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Sonyel, Salahi R. , *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, T.T.K. Yayınları, C. I. , Ankara, 1995.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, T.T.K. Yayınları, C. I. Ankara, 2000.

Swietochowski, Tadeuz, *Russian and Azebaijan: A Borderland in Transition,* New York, 1995.

Tagıyeva, Şevket- Rehimli, Ekrem-Bayramzade, Samed, *Güney Azerbaycan*, Orhan Yay. , Bakü, 2000.

Taş, Gün, *İran'ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu*, 1. Baskı, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2016.

T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.22, İstanbul, 2000.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1999),* 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Yenisey, Gülara, *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004),* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Veli, *Siyasi Tarih,* Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.

Makaleler

Afşarlı, Oğuz, "Milli Hükümet ve Zencan'ın Feodalleri" *Güney Azerbaycan Dergisi*, Sayı. 3 , 2004.

Arar, İsmail, "Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları", *Belleten*, T.T.K. Yayınları, C. 45, Sayı. 177, Ankara, 1981.

Aras, Enver, "Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Anlatılan Settar Han Hikayesinin Tarihle Münasebeti" , *Türk Yurdu* , Sayı. 152, 2000.

Attar, Aygün "Yeni Belgeler Eşliğinde 2. Dünya Savaşı Sırasında Türk Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi,* Cilt.2, Sayı. 2, 2004

Attar, Aygün, "İran Türkleri", *Ortadoğu Araştırma Dergisi,* Cilt 2, Sayı. 1, 2004.

Benhur, Çağatay, "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali Ve Türk Basını" *Turkish Studies, Volume10/9,* Ankara, 2015.

Çolak, Mustafa, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı- Alman Mücadelesi (1917-1918), Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu", *Atatürk Üniversitesi Yay.* , Erzurum, 2012.

Gökçe, Mustafa, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti" *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 6, 2011.

Kalafat, Yaşar- Keskin, Arif "İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi" *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı. 105, 2005.

Karadeniz Yılmaz, "1907'deki İngiliz Rus Antlaşmasının İran Siyasetine Etkisi" *Route Educational and Social Science Journal,* Sayı. 4, 2017.

Keskin, Arif, "Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı. 4, 2005.

Keskin, Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri" 2004.

Matını, Calal, "İngiliz Devletlerinin İran Politikasına İlişkin Tarihi Belgeler", (Çev. Abdüsselam Bilgen), *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, Cilt .33, Sayı. 1-2, 1990.

Metin, Barış, "Türk İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)" , *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl.16, Sayı.2, Ankara, Ağustos, 2012.

Mustafayev, Vagif, "Güney Azerbaycan Türklerinde Milli Şuurun Uyanması" *Azerbaycan Türkleri Dergisi*, Yıl. 1, Sayı. 2, 1989.

Nesibli, Nesib, "Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu" *Avrasya Dosyası*, Sayı. 7, 2001.

Sarısaman, Sadık, "Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* Güz, 2018.

Tagıyeva, Şevket, "Azadlık Fedaisi Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, Sayı. 4 , 2005.

Taqızade, Hasan, "The Background of the Constitutional Movement in Azerbaijan" *Middle East Journal,* c.14, 1960.

Taş, Gün, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler Etnik sorunlar- I Güney Azerbaycan" , *Akademik Perspektif Dergisi,* 2013.

Turan, Davut, "Hıyabani'nin Düşüncesinde Demokrasi ve Modernleşme" *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı. 4.

Tezler

Barıjough, Samira Mırzazad, *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1920-1950*), (Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015.

Cankara, Yavuz, *İran'ın Nükleer Politikası*, (Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, BasılmamışYüksek Lisans Tezi), Gebze, 2004.

Gharahagaji, Abbas Vaez, *Muhtar Azerbaycan Hükümeti Yapısı, İdeoloji, Hedefi (İran 1945 -1946*), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler A.B.D. , Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002.

Gök, Gonca, *İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri,* (Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2005.

Habibli, Gültekin, *Güney Kafkasya'da Güvenlik bağlamında İran- Azerbaycan İlişkileri,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

Heyet, M. Rıza, *19. Yüzyıldan Günümüze İran'da Basın Yayın Hayatı,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.

Poorbagher, Gholamreza, *İran'da 1979 Devriminden Sonra Egemenlik ve İktidar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Sırakaya, Sevtap, *2. Dünya Savaşı ve Azerbaycan*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

İnternet Kaynakları

Heyet, M Rıza, "Azerbaycan Milli Hükümetinin Quruluşu ve Dil Politikası"

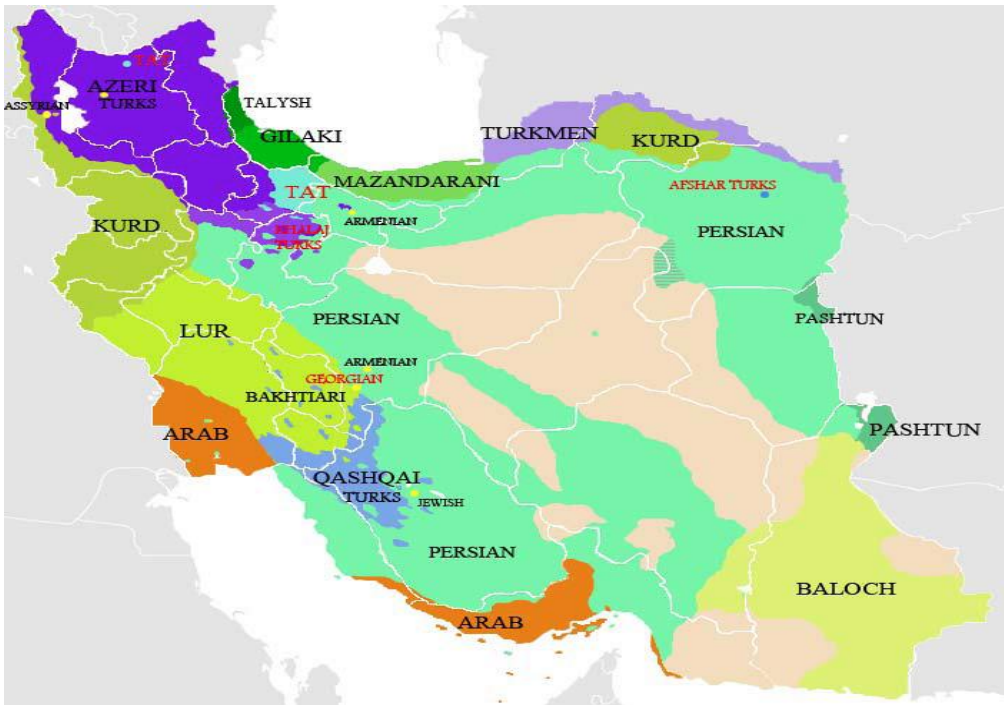
,http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/turklukbilimi/165/azerbaycan-milli-hokumetinin-qurulusu-ve-dil-politikasi/#.XMGYsIkzbDd, erişim tarihi, (18.04.2019).

EKLER

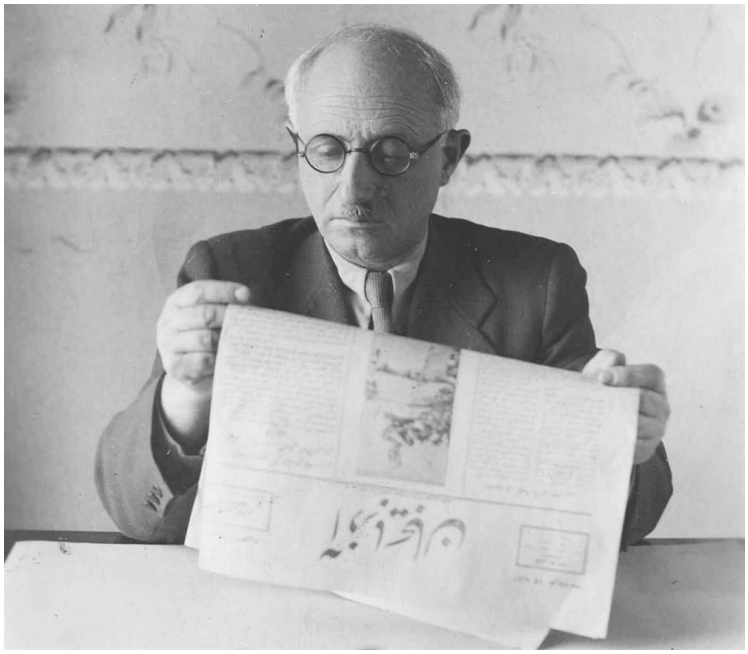

آذربایجان دموکرات فرقه سینین ستارخان بایراقلی تبریز شهر کمیته سینین پلنوم عضولری
Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Səttarxan Bayraqlı Təbriz şəhər Komitəsinin Plenom üzvləri

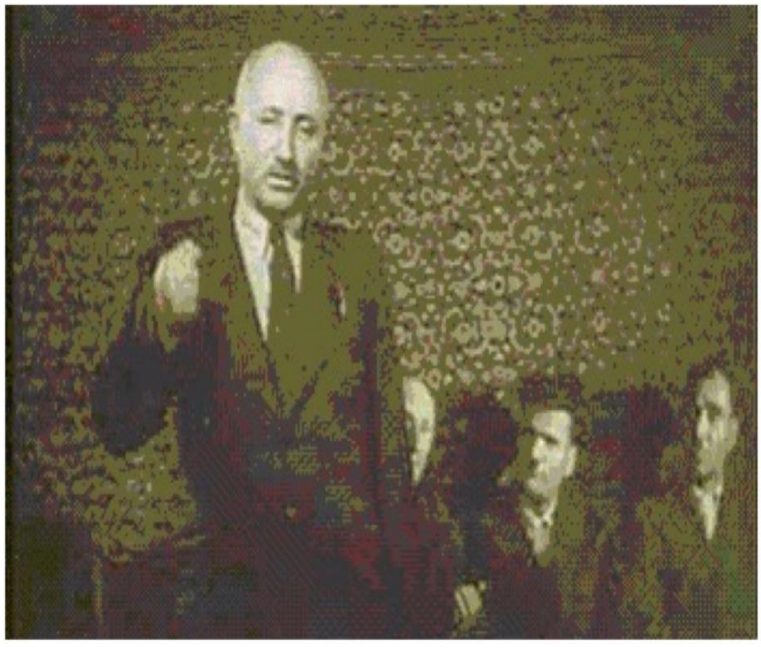
Resim 1 : Azerbaycan Demokrat Fırkası Yöneticileri

Resim 2 : İran Etnik Yapı Haritası

Resim: 3 Seyit Cafer Pişeveri, Azerbaycan İsimli Gazeteyi Okurken

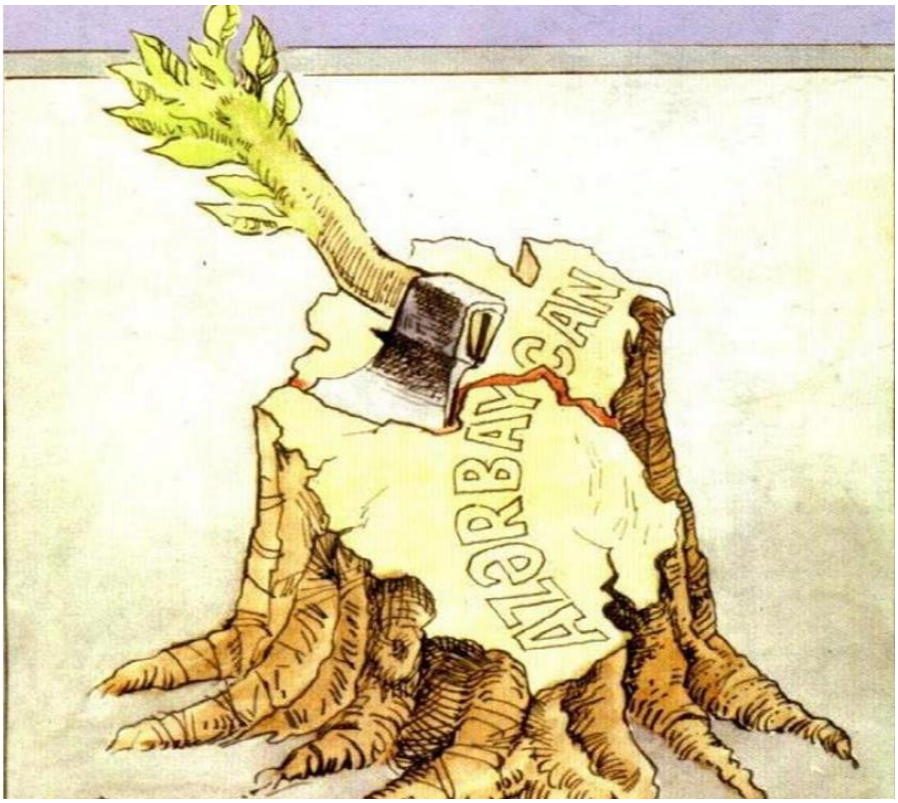
Resim 4 : Pişeveri Bir Konuşması Sırasında

Resim 4 : Pişeveri Çalışma Arkadaşlarıyla Birlikte

Resim 5 : Seyit Cafer Pişeveri'nin Bakü'deki Kabri

Resim 7 : Kuzey- Güney Azerbaycan'ın Bölünmüşlüğünü Simgeleyen Bir Karikatür

İran Başbakanı Moskova'ya gidiyor

İran Azerbaycan'ı meselesi hakkında Sovyetler Birliğile görüşecek

Londra 13 (R) — İran Başbakanı, İran Azerbaycan meselesi hakkında görüşmek üzere Dışişleri Bakanile beraber Moskova'ya gideceğini dün İran meclisinde söylemiştir. Başbakan, İran anayasasına tevfikan vilâyet meclisleri teşkil edileceğini de ilâve etmiştir.

Tahran'dan bildirildiğine göre kuzey İran'dan Tahran'a çok miktarda muhacir gelmektedir.

Tebriz garnizonu çevrildi

Tahran 12 (A.A.) — Buraya Azerbaycan eyaletinden gelen son haberlere göre, 6,000 kişilik Tebriz garnizonu şehre yiyecek getiren bütün kafileleri durduran ve bütün geçişleri kontrol eden âsiler tarafından çevrilmiştir. Azerbaycan Başkanının Tahrandan bildirdiğine göre, garnizonun yiyeceği 15 gün kâfi gelecektir. Ve bundan sonra bu garnizon ya dışarı doğru kendine bir yol açacak yahut da âsiler tarafından silâhsızlandırılmağı kabul edecektir.

Resim 8 : 13 Aralık 1945 Tarihli Akşam Gazetesi Haberi

Resim 1: https://www.stratejikortak.com/2016/10/21-azer-harekati.html

Resim 2 : https://www.stratejikortak.com/2018/08/iran-turklerinin-turkiyeye-bakisi.html

Resim 3: https://www.gzt.com/mecra/iranda-sovyet-destekli-iki-cumhuriyet-projesi-3456283

Resim4: https://www.gzt.com/mecra/iranda-sovyet-destekli-iki-cumhuriyet-projesi-3456283

Resim 5 : https://azad-urmu.blogspot.com/2015/01/guney-azerbaycan-milli-hareketinin.html

Resim 6 : https://www.gzt.com/mecra/iranda-sovyet-destekli-iki-cumhuriyet-projesi-3456283

Resim 7 : "Güney Azerbaycan Türklüğünün Özgürlük Mücadelesi Yolunda " Kitabının 30. Sayfasından Alınmıştır.

Resim 8 : 13 Aralık 1945 Tarihli Akşam Gazetesi Haberi.